

ШЛЯХАМІ ВІКІНГАЎ У БЕЛАРУСІ

М.А. Плавінскі

ШЛЯХАМІ ВІКІНГАЎ У БЕЛАРУСІ

Мінск
«Беларуская Энцыклапедыя
імя Петруся Броўкі»
2019

УДК 087.5:94(476)
ББК 63.3(4Бел)
ПЗ7

Серыя заснавана ў 2015 годзе

Для сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту

*У кнізе выкарыстаны ілюстрацыі М. Плавінскага,
малюнкі Б. Альмгрэна, Ф. Баўма, А. Бондара, Д. Бунеевай, А. Макбрайда,
Р. Плавінскага, М. Сцяпанавай, А. Фёдарова, фотаздымкі Г. Красоўскага, Д. Лася,
С. Лютых, М. Сцяпанавай, карта С. Цемушава*

Плавінскі, М.А.

ПЗ7 Шляхамі вікінгаў у Беларусі : для сярэд. і ст. шк. ўзросту / М.А. Плавінскі. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2019. — 72 с. : іл. — (Беларуская дзіцячая энцыклапедыя).

ISBN 978-985-11-1150-9.

Кніга распавядае пра адзін з самых цікавых і дагэтуль малавядомых перыядаў у гісторыі Беларусі — эпоху вікінгаў, калі ў апошніх стагоддзях 1-га — пачатку 2-га тысячагоддзя нашай эры выхадцы са Скандынавіі адыгрывалі выключную ролю ў жыцці не толькі Паўночнай, Заходняй і Усходняй Еўропы, але і такіх аддаленых рэгіёнаў, як Сярэдняя Азія і нават Паўночная Амерыка. Дзейнасць вікінгаў ператваралася ў легенду яшчэ пры іх жыцці і засталася такой да нашых дзён. Жыццё вікінгаў — гэта бясконцая вандроўка па небяспечных марскіх і рачных шляхах. Адзін з іх — знакаміты шлях «з варагаў у грэкі», які прайшоў праз беларускія землі і зрабіў гісторыю нашай краіны неад'емнай часткай захапляльнай легенды аб вікінгах. Выданне прызначана для навучэнцаў сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту, але можа быць карысным для ўсіх чытачоў, якія цікавяцца гісторыяй Беларусі.

УДК 087.5:94(476)
ББК 63.3(4Бел)

ISBN 978-985-11-1150-9

© Плавінскі М.А., 2019
© РУП «Выдавецтва «Беларуская
Энцыклапедыя імя Петруся
Броўкі», 2019

Вікінгі і іх эпоха

Навукоўцы традыцыйна называюць эпохай вікінгаў працяглы перыяд у гісторыі Паўночнай, Заходняй і Усходняй Еўропы, калі выключную ролю ў жыцці насельніцтва гэтых рэгіёнаў адыгрывалі выхадцы са Скандынавіі, якіх і называюць вікінгамі.

Эпоха вікінгаў ахоплівае час ад канца VIII да сярэдзіны XI стагоддзя. Яе ўмоўным пачаткам лічыцца 793 год, калі вікінгі высадзіліся на маленькім востраве Ліндзісфарн ля паўночна-ўсходняга берага Англіі і разрабавалі манастыр святога Кутберта. Завяршэнне эпохі вікінгаў таксама традыцыйна звязваецца з Англіяй: у 1042 годзе тут памірае апошні скандынаўскі кароль Хардэкнуд, а ў 1066 годзе апошні англасаксонскі кароль Гаральд Годвінсан спачатку разбівае войска нарвежскага караля Харальда Суворага ў бітве пры Стэмфард-Брыджы, а пасля сам церпіць паражэнне і гіне ў бітве з войскамі нармандскага герцага Вільгельма пры Гасцінгсе. Гэтыя даты акрэсліваюць умоўныя межы перыяду надзвычайнай актыўнасці скандынаваў у Еўропе, хаця на самай справе пачаўся ён раней — яшчэ ў VIII стагоддзі, а ўплыў вікінгаў на жыццё шматлікіх рэгіёнаў Еўропы адчуваўся яшчэ дастаткова доўга пасля сярэдзіны XI стагоддзя.

Дык хто ж такія вікінгі і чым яны займаліся?

▲ 793 год.
Вікінгі
рабуюць
монастыр
на востраве
Ліндзісфарн.

▲ Выява вікінгаў на мемарыяльнай стэле
X стагоддзя на востраве Ліндзісфарн.

Скандынаўскае слова «вікінг» выкарыстоўвалася для азначэння таго, хто сыйшоў у марскі паход, змагаўся на моры, марскога разбойніка ці проста пірата, разам з тым, яно таксама азначала «вайсковую выправу», «спушташэнне» ці «разрабаванне». Адпаведна, вікінгі — гэта тыя скандынавы, якія хадзілі ў далёкія паходы і жылі за кошт вайсковай здабычы, захопленай на моры ці ў іншых землях.

Сучаснікі маглі па-рознаму называць скандынаўскіх заваёўнікаў. У еўрапейскіх пісьмовых крыніцах яны вядомы як «язычнікі» альбо «нарманы». Ва Усходняй Еўропе, на Русі, скандынаваў найчасцей называлі «варагамі», хаця і само слова «русь» першапачаткова мела скандынаўскае паходжанне.

Сёння вызначэнне «вікінгі» трывала замацавалася за ўсімі жыхарамі Скандынавіі канца I — пачатку II тысячагоддзя нашай эры. Адбылося гэта дзякуючы мастацкай і папулярнай літаратуры, тэлебачанню і кіно, у якіх можна сустрэць прыцягальныя раманычныя вобразы жорсткіх, але адначасова бясстрашных і гераічных ваяроў з поўначы. Гэты вобраз, зразумела, адрозніваецца ад гістарычнай рэчаіснасці, таму мы паспрабуем распавесці праўдзівую гісторыю выхадцаў са Скандынавіі на тэрыторыі Беларусі ў раннім Сярэднявекі.

▲ 1066 год. Бітва пры Стэмфард-Брыджы.

Скандынавія напярэдадні і ў эпоху вікінгаў

Скандынавія — гэта гісторыка-культурны рэгіён, які ахоплівае Скандынаўскі паўвостраў, паўвостраў Ютландыя і прылеглыя да іх астравы, найперш Готланд. Сёння да ліку скандынаўскіх краін адносяць Швецыю, Нарвегію і Данію. Менавіта гэты рэгіён і стаў у канцы VIII стагоддзя радзімай вікінгаў.

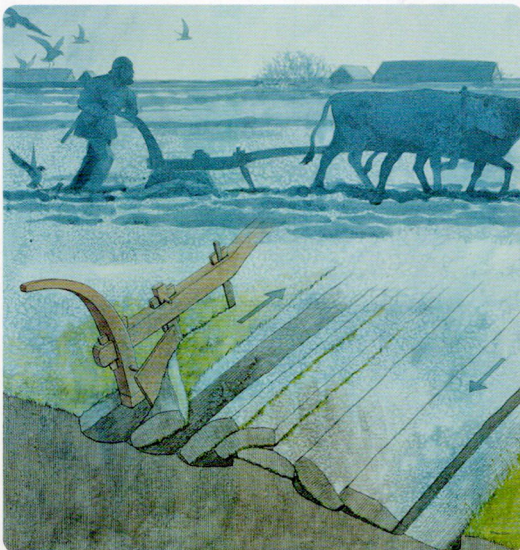

▲ Нарвежскі ф'ёрд.

Што ж уяўляла з сябе Скандынавія да пачатку эпохі вікінгаў? Асноўным заняткам насельніцтва скандынаўскіх краін на працягу эпохі вікінгаў была сельская гаспадарка. Пры гэтым прыродныя і кліматычныя ўмовы рэгіёна далёка не паўсюль дазвалялі займацца земляробствам. Прыдатнымі для сельскагаспадарчай апрацоўкі былі землі Ютландыі, а таксама паўднёвыя вобласці Скандынаўскага паўвострава. Але, напрыклад, у Нарвегіі для разворвання можна было выкарыстоўваць толькі 2—3% земляў. Скандынавы сеялі авёс, жыта, радзей пшаніцу. Аднак суворы клімат не дазваляў збіраць вялікі ўраджай. У такіх умовах значную ролю ў гаспадарцы адыгрывала жывёлагадоўля — развядзенне буйной і дробнай рагатай жывёлы, свіней, коней, гусей і кур. Мясцовыя жыхары таксама імкнуліся максімальна выкарыстоўваць усе магчымыя прыродныя рэсурсы.

▲ Заходняе ўзбярэжжа Даніі.

▲ Аранне зямлі пры дапамозе плуга.

▲ Сядзіба заможнага скандынаўскага селяніна эпохі вікінгаў. Сучасная рэканструкцыя.

▲ *Інтэр'ер скандынаўскага дома эпохі вікінгаў.*

Яны займаліся паляваннем, збіраннем мёду і іншых дароў лесу, лавілі рыбу, білі марскога звера і птушку.

Суадносіны земляробства, жывёлагадоўлі, палявання, рыба-лоўства і іншых промыслаў у розных рэгіёнах адрозніваліся ў за-лежансці ад іх прыродных умоў.

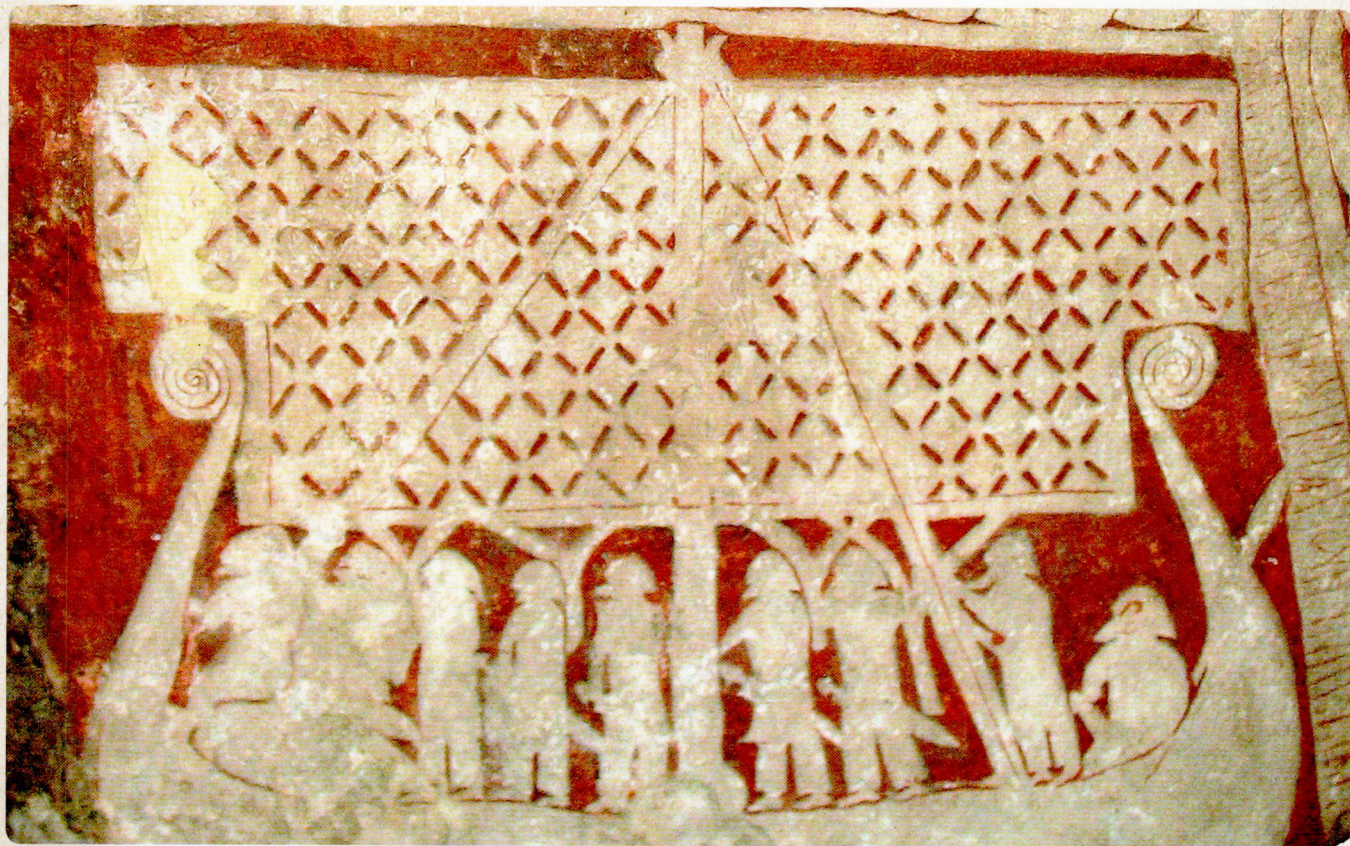
Вялікую ролю ў жыцці скандынаваў адыгрывала мараход-ства. Геаграфічныя асаблівасці абумовілі той факт, што кара-блі з даўніх часоў сталі неад'емнай часткай скандынаўскай паў-сядзённасці. У краі, жыхары якога засялілі ф'ёрды і прыбрэжныя астравы, падтрымліваць кантакты паміж асобнымі паселішчамі, не маючы караблёў, было папросту немагчыма.

Да пачатку эпохі вікінгаў жыхары Скандынавіі займалі-ся ў асноўным кабатажным плаваннем — гэта значыць, што

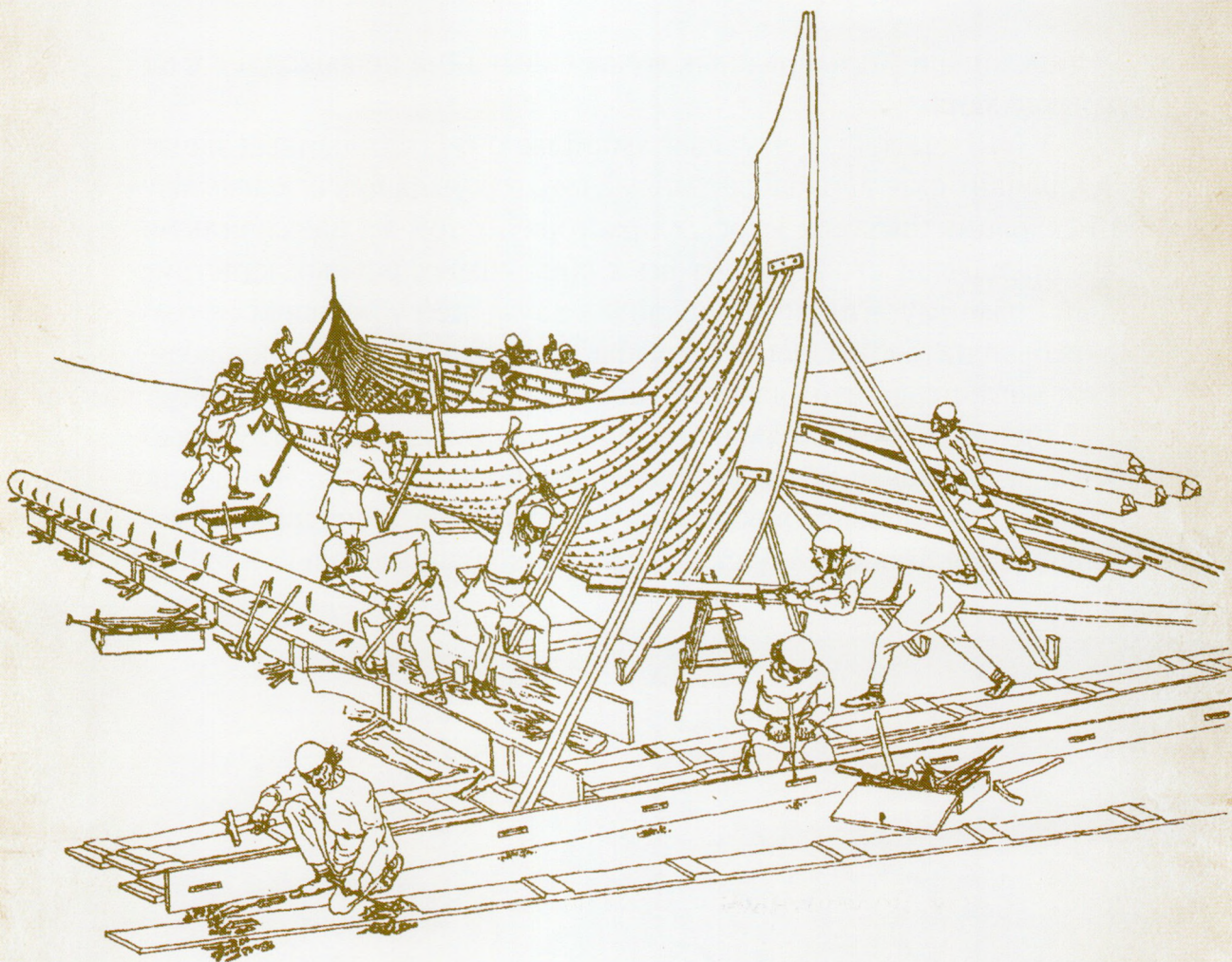
судны хадзілі ў прыбрэжных водах і звычайна не выходзілі ў адкрытае мора.

У VIII стагоддзі сітуацыя змянілася, бо скандынавы пачалі аснашчаць свае караблі ветразямі, што адкрыла для іх магчымасці скарачэння шырокіх марскіх прастораў. У той жа час скандынавы працягвалі выкарыстоўваць судны самых розных канструкцый і памераў — ад невялікіх лодак даўжынёй у некалькі метраў, якія былі патрэбны для лоўлі рыбы, да вялізных марскіх караблёў, якія маглі перавозіць дзясяткі чалавек і значныя аб'ёмы грузаў.

Скандынаўскае грамадства напярэдадні эпохі вікінгаў знаходзілася на стадыі распаду рода-племянных адносін. Яго аснову складалі свабодныя сяляне, якія мелі ўласныя гаспадаркі і ўзначальвалі вялікія сем'і, у склад якіх уваходзілі не толькі кроўныя

▲ Паруснае судна на выяўленчым камяні з Т'янгвідэ на Готландзе. VIII—IX стагоддзі.

▲ Будаўніцтва вялікага марскога судна. Канец IX стагоддзя.

родзічы, але і залежныя людзі, і хатнія рабы. Разам з тым яшчэ да пачатку эпохі вікінгаў у розных рэгіёнах Скандынавіі паступова фарміруюцца мясцовыя эліты, прадстаўнікі якіх пачынаюць канцэнтраваць у сваіх руках палітычную ўладу, ваенную сілу і багацце.

◀ Дацкі горад эпохі вікінгаў Хедэбю, сёння — зямля Шлезвіг-Гальштэйн, Германія.

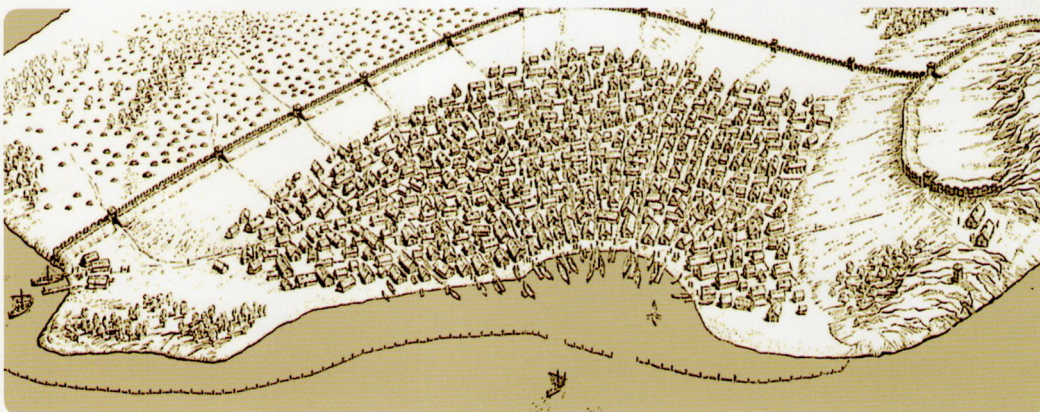
◀ Гандлёвая
прыстань
у Хедэбю.

На працягу эпохі вікінгаў у сацыяльнай структуры скандынаўскага грамадства адбыліся значныя змены. Фарміруюцца дзяржаўныя ўтварэнні на чале з каралеўскай уладай. Каралі, якіх у Скандынавіі называлі конунгамі, кіравалі войскам, вяршылі суд, ажыццяўлялі функцыі паганскіх святароў (да прыняцця хрысціянства). Паступова ўтваралася дзяржаўная

адміністрацыя, якая складалася з прадстаўнікоў каралеўскага атачэння, афармляецца праслойка сацыяльнай эліты — ярлаў, якія былі вайсковымі правадырамі і ўплывовымі землеўладальнікамі са значнымі зямельнымі надзеламі. Але, як і ў папярэдні час, выключную ролю ў жыцці грамадства адыгрывалі асабіста свабодныя сяляне — бонды.

▲ Хедэбю, сучасны фотаздымак.

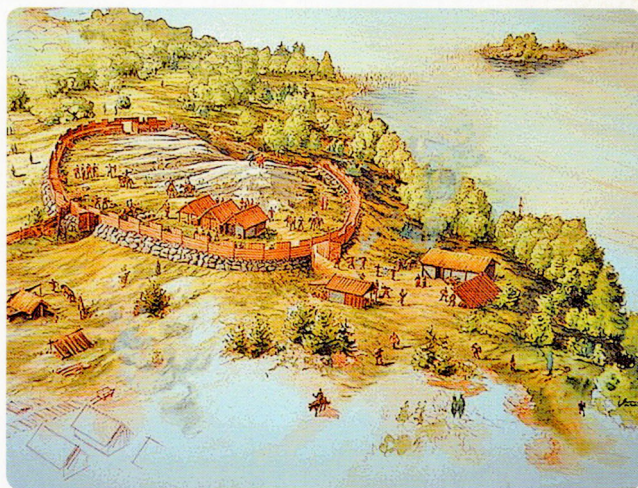

▲ Бірка — горад эпохі вікінгаў на возеры Меларэн ва Усходняй Швецыі.

▲ Бірка, сучасны фотаздымак.

Эпоха вікінгаў стала часам узнікнення ў Скандынавіі першых гарадоў, якія былі ў першую чаргу цэнтрамі рамяства і гандлю, як мясцовага, так і міжнароднага, куды сцякаліся тавары з самых аддаленых рэгіёнаў Еўропы і Азіі.

▲ «Гарнізон» — умацаваны цэнтр Біркі.

Экспансія вікінгаў: прычыны і вынікі

Прычыны, якія прывялі да пачатку паходаў вікінгаў, палягалі ва ўнутраным жыцці скандынаўскага грамадства. Фарміраванне каралеўскай улады і арыстакратыі выклікала рост попыту на каштоўныя замежныя вырабы, якія былі неад’емным атрыбутам выяўлення сацыяльнага прэстыжу. Каралеўская ўлада не магла існаваць без вайсковай дружыны і пастаяннай адміністрацыі, якія ў сваю чаргу патрабавалі значных выдаткаў. Каралі павінны былі ўтрымліваць сваіх набліжаных і ваяроў, забяспечваць іх дабрабыт, раздаваць срэбра і каштоўныя падарункі, каб забяспечыць вернасць і падкрэсліць сваю моц. Ярлы, гэтаксама як і каралі, мусілі ўтрымліваць уласных дружыннікаў і шматлікіх залежных ад іх людзей, што патрабавала значных матэрыяльных рэсурсаў, здабыць якія можна было шляхам заморскіх рабаўнічых ці гандлёвых выправаў.

Яшчэ адной прычынай пачатку экспансіі вікінгаў стаў рост колькасці насельніцтва Скандынавіі, што ва ўмовах дастаткова сціплых прыродных рэсурсаў і абмежаванай плошчы зямель, прыдатных для сельскагаспадарчай апрацоўкі, вяло да перанасялення пэўных скандынаўскіх рэгіёнаў. «Лішняе» насельніцтва вымушана было шукаць сабе новыя землі для гаспадарчага засваення па-за межамі сваёй гістарычнай радзімы. Па гэтай прычыне ўдзельнікі марскіх выпраў маглі лёгка ператварыцца з марскіх піратаў і гандляроў у пасяленцаў, якія займалі новыя землі, пачыналі іх гаспадарчае засваенне і фарміраванне ў каланізаваных рэгіёнах традыцыйнай для Скандынавіі сістэмы грамадскіх адносін.

Скарб X стагоддзя з Ворбю, Швецыя. ►

▲ Скарб з Фэльхагена, схаваны каля 1000 года, востраў Готланд, Швецыя.

Скандынаўскі селянін. Сучасная рэканструкцыя. ►

▲ «Доўгі карабель» з Гокстада, Нарвегія, каля 900 года.
Музей караблёў вікінгаў, Осла, Нарвегія.

▲ Рэканструкцыя карабля
з Гокстада.

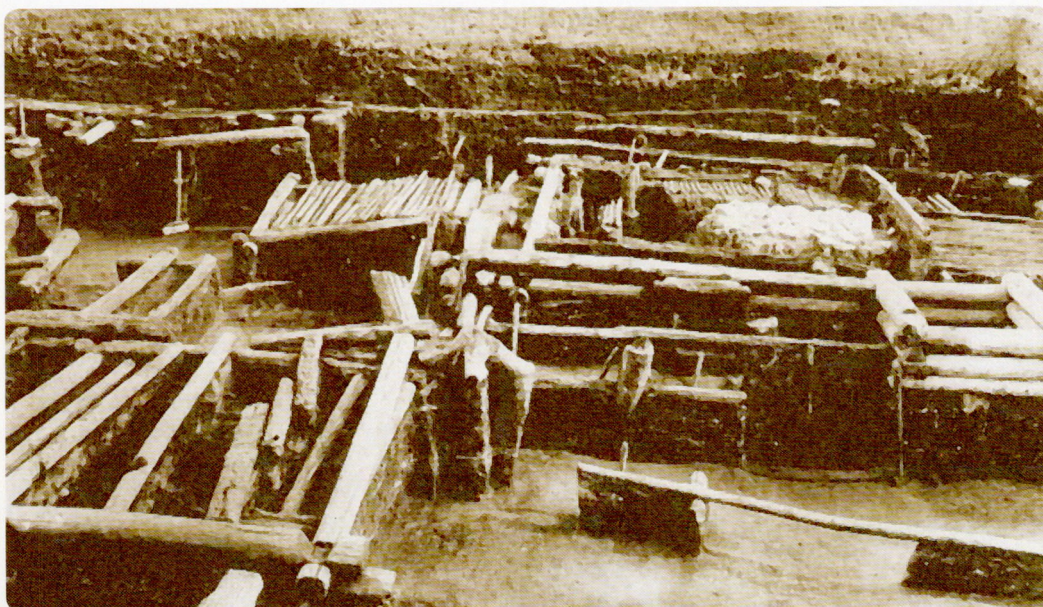
Нарэшце штуршком для пачатку шырокай экспансіі вікінгаў стала развіццё тэхналогіі будаўніцтва караблёў, што дало скандынавам магчымасць перайсці ад кабатажнага суднаходства да плавання ў адкрытых марскіх водах.

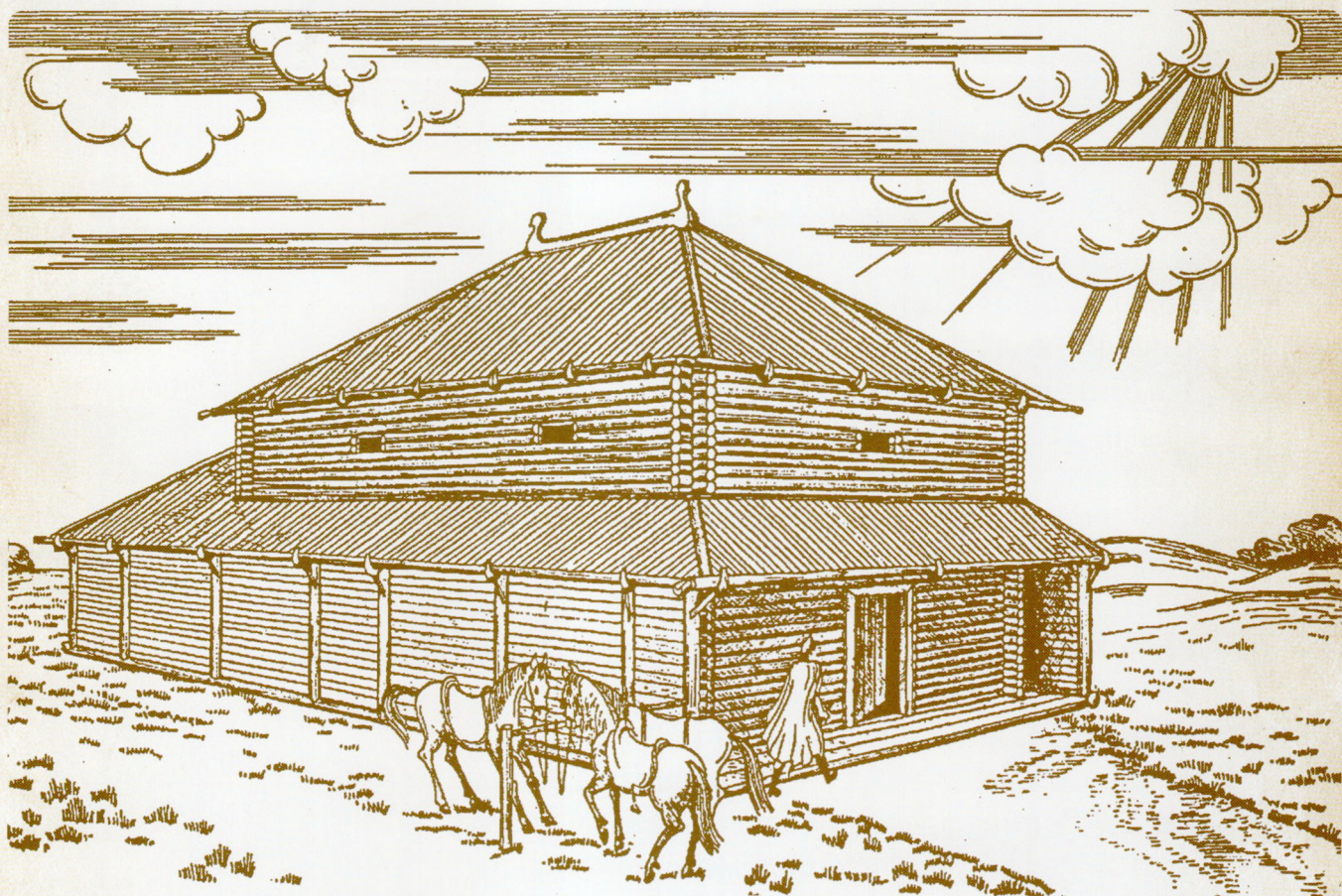
Шчыт з аснасткі карабля ►
з Гокстада.

Сёння можна ўпэўнена сцвярджаць, што экспансія вікінгаў пачалася значна раней за «афіцыйна» прынятую дату, і манахі на востраве Ліндзісфарн былі далёка не першымі, хто сутыкнуўся з іх караблямі. Прынамсі з сярэдзіны VIII стагоддзя скандынавы здзяйснялі марскія выправы да ўсходніх берагоў Балтыйскага мора. У гэты ж час на паўднёвым беразе Ладажскага возера ўзнікае заснаванае скандынавамі паселішча, якое яны называлі «Альдейг'я» альбо «Альдейг'юборг» — сучасная Старая Ладага ў Ленінградскай вобласці Расіі. У выніку ўжо да пачатку іх эпохі Балтыка ператварылася ва «унутранае мора вікінгаў».

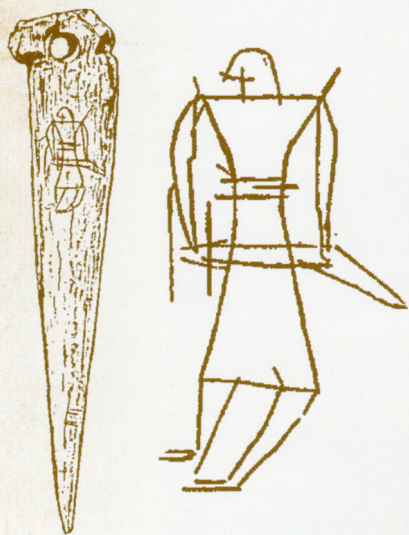
Парусныя караблі на готландскіх выяўленых камянях VIII—IX стагоддзяў. ►

▲ *Старая Ладага, раскопкі вялікага жылога дома эпохі вікінгаў. Фотаздымак пачатку XX стагоддзя.*

▲ Старая Ладага, рэканструкцыя вялікага жылога дома эпохі вікінгаў.

▲ Выява вікінга на касцяным вырабе са Старой Ладагі, X стагоддзе.

З канца VIII стагоддзя пачынаецца рух вікінгаў на захад і засваенне імі прастораў паўночнай Атлантыкі. Першым аб'ектам, які прыцягнуў інтарэс скандынаваў, сталі Брытанскія астравы. Спярша экспедыцыі вікінгаў у Англію ўяўлялі сабой звычайныя рабаўнічыя рэйды з мэтай захопу здабычы і рабоў. Зімой 850—851 гадоў вікінгі ўпершыню спыніліся тут на зімоўку, а зімой 865—866 гадоў скандынавы не толькі перазімавалі на тэрыторыі каралеўства Усходняя Англія, але і засталіся тут, пачаўшы сістэматычнае заваяванне земляў англа-саксонскіх каралеўстваў. У выніку ўтварылася так званая «вобласць дацкага права», альбо «Дэнло», якая на пачатку X стагоддзя ахоплівала ўсю паўночна-ўсходнюю Англію.

▲ Скарб з Сільвердэйла, схаваны каля 900 года, Ланкашыр, Англія.

У 795 годзе вікінгі напалі на ўзбярэжжа Ірландыі, а ў 841 годзе яны ўпершыню перазімалі каля броду праз раку Ліфі, якая ўпадае ў Ірландскае мора. Так яны заснавалі горад Дублін.

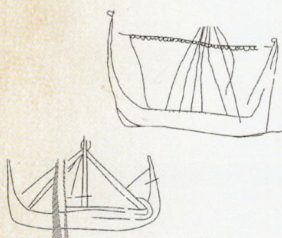

▲ Дублін каля 1000 года.

▲ Надмагілле вікінга, сярэдзіна X стагоддзя. Мідлтан, Паўночны Ёркшыр, Англія.

Графіці —
выявы
краблёў
эпохі вікінгаў
з Ірландыі. ▼

▲ Асноўны напрамак экспансіі вікінгаў у паўночнай Атлантыцы.

Сапраўдны размах скандынаўская экспансія ў паўночнай Атлантыцы набыла ў час каланізацыі такіх аддаленых участкаў сушы, як Фарэрскія астравы, Ісландыя і Грэнландыя. Засяленне вікінгамі Фарэрскіх астравоў адбылося ў канцы VIII — пачатку IX стагоддзя. Асваенне Ісландыі пачалося ў 870-я гады, а ўжо ў сярэдзіне X стагоддзя насельніцтва вострава складала каля 30 000 чалавек. У ясныя дні з вяршынь гор на захадзе

Меч сярэдзіны
IX стагоддзя.
Баліндэры,
графства
Лададэры,
поўнач
Ірландыі. ▼

▲ Узбярэжжа Ісландыі.

▲ Набор фігурак для настольнай гульні эпохі вікінгаў. Т'ёдмін'ясафн, Ісландыя.

вострава ісландцы маглі бачыць яшчэ адзін далёкі бераг. Першым, хто дабраўся да гэтага берага і назваў яго Грэнландыяй, стаў Эрык Руды. Адбылося гэта пасля 980 года, а ўжо ў 986 годзе ісландцы пад яго кіраўніцтвам пачалі асваенне паўднёвага грэнландскага ўзбярэжжа, дзе яны заснавалі так званыя Усходняе і Заходняе паселішчы, у якіх у хуткім часе жыло ўжо да 3000 чалавек.

▲ Усходняе ўзбярэжжа Грэнландыі.

▲ Паселішча вікінгаў у паўночнай Атлантыцы.

Нарэшце, у канцы X стагоддзя вікінгі з Грэнландыі дабраліся да паўночнаамерыканскіх берагоў. Каля 1000 года сын Эрыка Рудога Лейф Эрыксан арганізаваў экспедыцыю ў новыя землі і нават перазімаваў у мясцовасці, якая атрымала назву Вінланд («вінаградная зямля»), бо там рос вінаград.

▲ Рэканструкцыя паселішча вікінгаў ў Л'анс-о-Медаўз, востраў Ньюфаўндленд, Канада.

Цяжка сказаць, дзе менавіта высадзілася экспедыцыя Лейфа, але, дзякуючы археалагічным раскопкам, паселішча вікінгаў было выяўлена ля мястэчка Л'анс-о-Медаўз на канадскім востраве Ньюфаўндленд. Выправы грэнландцаў на захад, верагодна, працягваліся яшчэ некалькі дзесяцігоддзяў, але каланізаваць новыя землі ў вікінгаў ужо не хапіла сіл.

Не менш прывабным накірункам паходаў для вікінгаў было ўзбярэжжа Еўрапейскага кантынента. Напады дацкіх піратаў на ўзбярэжжа Фрысландыі (сучасная тэрыторыя Нідэрландаў і паўночнай Германіі) здараліся ўжо ў пачатку IX стагоддзя. Але шырокія маштабы набегі вікінгаў на паўночнае ўзбярэжжа Еўрапейскага кантынента набываюць з 40-х гадоў IX стагоддзя, калі ўнутраныя канфлікты ў Франкскай імперыі прыводзяць да яе распаду. У 840 годзе памірае апошні ўладар адзінай Імперыі франкаў Людовік Набожны, а ў 843 годзе яго сыны падзялілі землі імперыі на тры часткі.

▲ Пачатак XI стагоддзя. Бітва вікінгаў са «скрэлінгамі» — так скандынавы называлі паўночнаамерыканскіх індзейцаў.

Аслабленне франкскай дзяржавы адразу справакавала новыя набегі нарманаў. У 841 годзе яны праплылі ўверх па Сене і паграбавалі тут даніну, а пасля разрабавалі Руан. У 842 годзе вікінгі напалі на горад Квентавіч — цэнтр гандлю з Англіяй. У 843 годзе яны абрабавалі Нант і ўпершыню перазімавалі на кантыненте. У 845 годзе вікінгі разрабавалі Гамбург, а таксама рэгіён Сены, у тым ліку Парыж. Уладар Заходне-Франкскага каралеўства быў вымушаны заплаціць нарманам выкуп памерам у 7000 фунтаў серабра, каб тыя пакінулі яго землі.

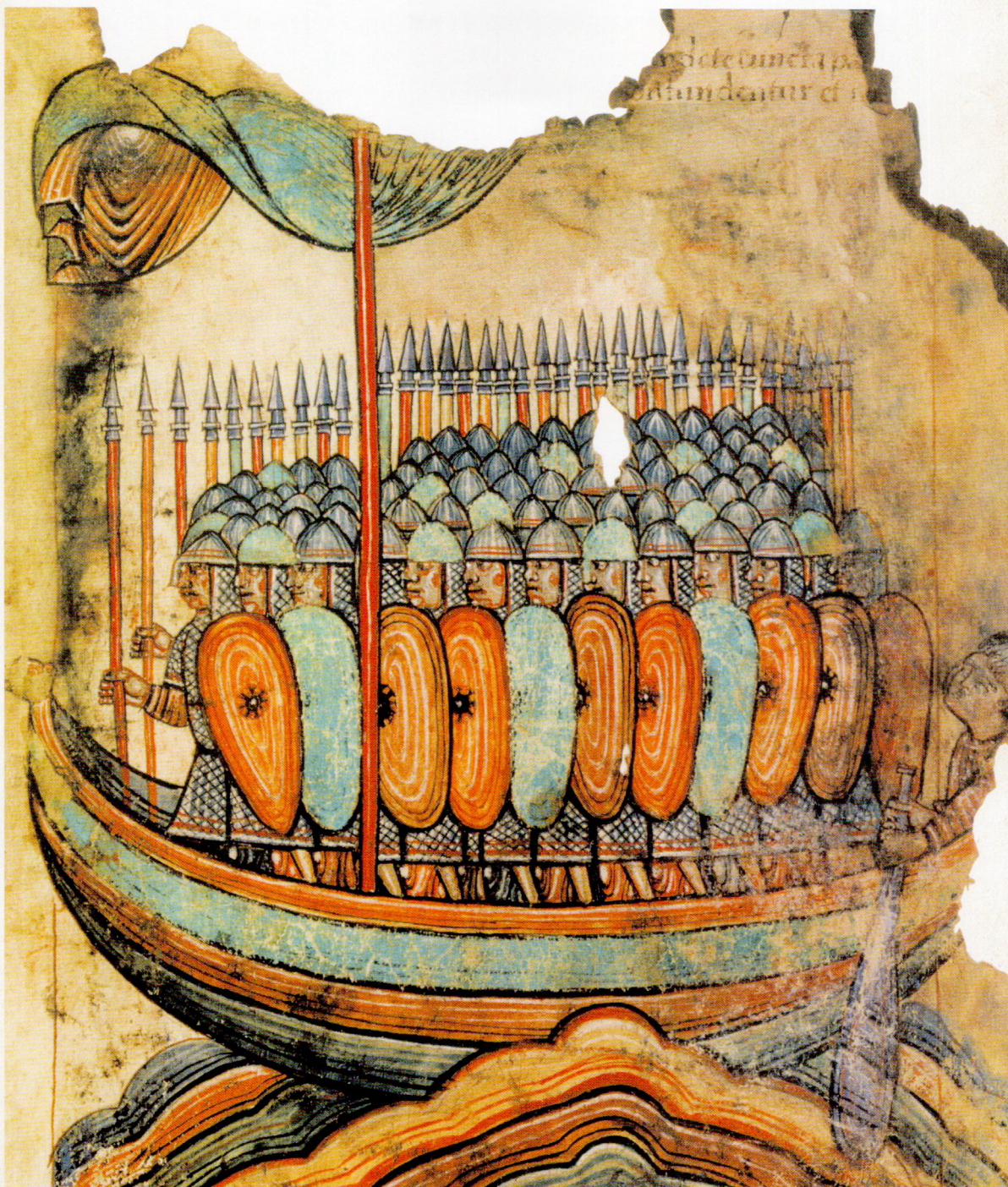

▲ Карабель з Осэберга, Нарвегія, каля 820 года. Музей караблёў вікінгаў, Осла, Нарвегія.

Актыўнасць вікінгаў на кантыненте дасягнула свайго найбольшага размаху ў перыяд з 879 па 892 год. Менавіта ў гэты час у касцёлах з'яўляецца знакамітая малітва «Ад жорсткасці нарманаў пазбаў нас, Божа».

◀ Выява вікінга з круглым шчытом, канец I тысячагоддзя нашай эры, востраў Готланд, Швецыя.

▲ Набег сярэдневяковых піратаў. Мініяцюра франкскага манускрыпта «Жыццё святога Альбіна», каля 1100 года.

Але ўжо з пачатку наступнага стагоддзя інтэнсіўнасць напа-даў вікінгаў на паўночнае ўзбярэжжа Еўрапейскага кантынента прыкметна змяншаецца. Гэта было выклікана паступовым ума-цаваннем заходнееўрапейскіх краін, паміж якімі ўсталявалася пэўная раўнавага. Кантынентальныя ўладары будавалі ў клю-чавых пунктах новыя крэпасці, што рабіла абарону ўзбярэж-жа і вусцяў буйных рэк усё больш арганізаванай і трывалай.

Разам з тым еўрапейскія каралі пачалі выкарыстоўваць ін-шую тактыку: яны змагаліся з набегамі вікінгаў рукамі іншых вікінгаў, адмыслова нанятых на службу за грошы ці зямельныя ўладанні. Так, каля 900 года на тэрыторыю Заходне-Франкскага каралеўства прыбыло чарговае войска нарманаў на чале з пра-вадыром, якога звалі Ролло. Яго асноўнай мэтай было, хутчэй за ўсё, не столькі рабаванне, колькі пошук новага месца для па-сялення. У 911 годзе заходнефранкскі кароль Карл Прастакава-ты, які не меў сіл змагацца з уварваннем Ролло, заключыў з ім дамову, у адпаведнасці з якой апошні атрымаў ва ўладанне зем-лі на сучасным паўночна-заходнім узбярэжжы Францыі з цэн-трам у Руане, на гэтакіх жа ўмовах, як і іншыя французскія ба-роны. У далейшым гэтыя землі сталі асновай для стварэння гер-цагства Нармандыя.

Экспансія скандынаваў ахапіла не толькі паўночнае ўзбя-рэжжа еўрапейскага кантынента і паўночную Атлантыку, але паўднёвую Еўропу і нават паўночна-афрыканскія берагі. Ужо ў 844 годзе скандынаўскія піраты дасягнулі Міжземнамор'я. Пры гэтым, была, у прыватнасці, захоплена Севілья, якая на-лежала на той час арабам. У 859 годзе вікінгі на 62 караблях выйшлі з Луары і на працягу наступных трох гадоў займаліся пірацтвам ля берагоў Іспаніі, Паўночнай Афрыкі, у даліне Роны на поўдні Францыі і ў Італіі.

Шляхі вікінгаў

Для скандынава, які абраў для сябе лёс вікінга — пірата альбо гандляра, а найчасцей здаралася так, што гандляр мог лёгка пераўтварыцца ў пірата і наадварот, — значная, калі не большая, частка часу праходзіла ў далёкіх выправах. Фактычна ўсё жыццё такога чалавека ўяўляла сабой бясконцую вандроўку па марях і рэках. З гэтай прычыны і само жыццё ў свядомасці вікінга ўяўлялася як адзін доўгі марскі ці рачны шлях, а айкумена нармана складалася з сістэмы шляхоў, якія прайшоў ён сам ці пра якія пачуў ад сваіх таварышаў ці ад паэтаў-скальдаў.

- ▲ Мемаратыўны рунічны камень з надпісам: «Гудлейв усталяваў стоўп і гэтыя камяні па Слагві, свайму сыну, які памёр на ўсходзе, у Гардах» («Гардамі» вікінгі называлі тэрыторыю Старажытнай Русі). Сярэдзіна XI стагоддзя, правінцыя Вэстманланд, Швецыя.

- ▲ Рунічны камень з надпісам: «Гнупа ўзвёў гэты камень па Гудлейву, свайму брату. Ён памёр на ўсходзе ў дружыне (?)». XI стагоддзе, правінцыя Сёдэрманланд, Швецыя.

▲ Узбярэжжа Эстоніі.

Нездарма нават назва адной са скандынаўскіх краін Нарвегіі перакладаецца як «паўночны шлях». Шлях гэты першапачаткова пралягаў уздоўж заходняга ўзбярэжжа Скандынаўскага паўвострава, а з цягам часу даў назву цэлай краіне.

Шлях на ўсход скандынавы называлі «Austrvegr», альбо «Усходні шлях». Усходам вікінгі называлі ўсе землі, якія ляжалі на ўсход ад Скандынаўскага паўвострава — ад усходняга ўзбярэжжа Балтыйскага мора да самай Візантыі. Цікава, што ўяўленні скандынаваў аб «Усходнім шляху» на працягу эпохі вікінгаў змяняліся. Першапачаткова вікінгі называлі так кабатажны шлях уздоўж усходняга ўзбярэжжа Балтыкі, пазней пад «Усходнім шляхам» сталі разумець рачныя шляхі, якія пралягалі праз Усходнюю Еўропу, і найперш шлях «з варагаў у грэкі». Так, «Austrvegr» расцягваўся ў прасторы тым далей на ўсход і паўднёвы ўсход, чым далей прасоўваліся ў гэтых накірунках атрады вікінгаў.

Вікінгі і ўсход

Што ж вабіла скандынаваў на ўсходзе? Што прымушала іх пракладваць свой шлях усё далей і далей? Можна меркаваць, што на пачатку эпохі вікінгаў скандынавы на ўсходзе займаліся звычайнай для сябе справай — нападалі на жыхароў прыбрэжных рэгіёнаў з мэтай захопу здабычы і рабоў. У пэўных месцах яны маглі засноўваць свае паселішчы, якія першапачаткова выконвалі ролю гандлёвых факторый і апорных пунктаў для кабатажнага суднаходства ўздоўж усходніх берагоў Балтыкі. У выпадках, калі ў наваколлі меліся прыдатныя для апрацоўкі землі, частка скандынаваў магла асядаць тут і займацца сельскай гаспадаркай. Але пры першай жа патрэбе такі селянін мог імгненна ператварыцца ў ваяра ці гандляра.

◀ Лоўля баброў.
Гравюра
з кнігі Олафа
Магнуса
«Гісторыя
паўночных
 народаў»,
1555 год.

Аднак няўрымслівы характар вікінгаў, іх няспыннае імкненне да выяўлення новых земляў і багаццяў, якія дазволілі скандынавам дасягнуць берагоў Паўночнай Амерыкі, штурхалі іх усё далей і далей ад балтыйскага ўзбярэжжа — у глыб усходне-еўрапейскіх лясоў. Велізарныя лясныя абшары Усходняй Еўропы вабілі вікінгаў магчымасцю знайсці тут каштоўныя тавары для гандлю, найперш футры і рабоў. Шляхамі, па якіх скандынавы рухаліся ўглыб Усходнееўрапейскай раўніны, былі шматлікія рэкі.

◀ Паляванне на куніц і собалю.
Гравюра з кнігі Олафа Магнуса «Гісторыя паўночных народаў», 1555 год.

▶ Паляванне на вавёрак.
Гравюра з кнігі Олафа Магнуса «Гісторыя паўночных народаў», 1555 год.

Менавіта рэкі ў Раннім Сярэднявеку былі асноўнымі артэрыямі камунікацый паміж асобнымі славянскімі, балцкімі і фіна-вугорскімі плямёнамі, якія засялялі неабсяжныя лясы Усходняй Еўропы. Але з пачаткам пранікнення ў рэгіён вікінгаў яны ж сталі крыніцай небяспекі для мясцовых жыхароў, паселішчы якіх цяпер маглі стаць аб'ектам нечаканых рабаўнічых набегав скандынаваў.

Чым далей на поўдзень і ўсход прасоўваліся вікінгі, тым больш новых народаў яны сустракалі і тым большыя магчымасці адкрываліся для іх гандлёвых і вайсковых аперацый. Паступова скандынавы праклалі праз тэрыторыю Усходняй Еўропы некалькі пастаянна дзеючых гандлёвых шляхоў, якія праляглі па найбуйнейшых рэках, найперш па Волзе і Дняпры. Зыходным пунктам для пранікнення вікінгаў углыб Усходняй Еўропы яшчэ з сярэдзіны VIII стагоддзя была Старая Ладага, звязаная з Балтыкай Нявой. На працягу эпохі вікінгаў яна стала

▲ Рынак рабоў у горадзе Забід у Емене. Мініяцюра з арабскага манускрыпта XIII стагоддзя.

важным гандлёвым цэнтрам. Вядома, што скандынавы мянялі тут свае вялікія караблі, прызначаныя для плавання па моры, на адносна невялікія судны, на якіх можна было рухацца па звільстых усходнееўрапейскіх рэках.

З Ладагі па рацэ Волхаў вікінгі плылі да возера Ільмень, з якога ўжо можна было рухацца як у накірунку верхняга цячэння Волгі, так і ў бок вярхоўеў Дняпра і Заходняй Дзвіны.

▲ Пагрузка тавараў на рачное судна.

◀ Рачное судна. Сучасная рэканструкцыя.

Рачны шлях па Волзе, верагодна, пачаў функцынаваць з канца VIII стагоддзя і стаў першай з асноўных усходнееўрапейскіх гандлёвых артэрыяй. Гэты водны шлях вёў у землі волжскіх булгар, размешчаныя ў Сярэднім Паволжжы, і далей на паўднёвы ўсход — праз тэрыторыю Хазарскага каганата ў арабскія краіны,

◀ Рачное судна.

якія славіліся сваімі казачнымі багаццямі. Цэнтральна-азіяцкія правінцыі Халіфата вабілі вікінгаў магчымасцю набыць каштоўныя тканіны, ювелірныя вырабы, спецыі. Але галоўным, што вабіла скандынаваў, былі сярэбраныя манеты — куфічныя дзірхамы. Вывучэнне «куфічны» паходзіць ад назвы горада Эль-Куфа ў цэнтры сучаснага Ірака, дзе быў распрацаваны шрыфт для арабскіх літар. Гэты шрыфт ужываўся манетчыкамі, якія рэзалі штэмпелі для дзірхамаў.

Арабскія дзірхамы служылі асноўным абменным эквівалентам у міжнародным гандлі і галоўнай крыніцай паступлення серабра ў Паўночную і Усходнюю Еўропу з канца VIII да пачатку XI стагоддзя.

Паводле падлікаў даследчыкаў-нумізматаў, на працягу X стагоддзя з Сярэдняй Азіі ва Усходнюю і Паўночную Еўропу штогод у сярэднім паступала каля 1 мільёна 250 тысяч дзірхамаў, ці 3,75 тон серабра ў вагавым эквіваленце.

◀ Скарб дзірхамаў канца X стагоддзя.
Наўгародская вобласць, Расія.

Дзірхам,
адчаканены
ў 808/809 годзе.
Брылёўскі скарб,
Барысаўскі раён
Мінскай вобласці,
канец IX стагоддзя. ▼

▲ Волга ў сярэднім цячэнні — тэрыторыя колішняй Волжскай Булгарыі.

Дзякуючы арабскаму пісьменніку Ахмаду Ібн-Фадлану мы можам дастакова добра ўявіць сабе, як выглядалі і чым гандлявалі скандынавы на тэрыторыі Волжскай Булгарыі ў пачатку 920-х гадоў: «Я бачыў русаў, якія прыбылі па сваіх гандлёвых справах і размясціліся [на беразе] ракі Аціл (Волгі). Я не бачыў сярод іх тоўстых, яны падобныя да пальмаў. Яны светлавалосыя і светласкурныя. Яны не носяць ні куртак, ні кафтанаў, замест гэтага іх мужчыны носяць вопратку, якой яны закрываюць палову тулава, так, што адна рука застаецца аголенай. У кожнага з іх — сякера, меч і нож, — яны не растаюцца з усім згаданым...

Што тычыцца іх жанчын, то на грудзях у кожнай прымацаваныя скрыначкі з жалеза, ці з серабра, ці з медзі, ці з золата — адпаведна багаццю яе мужа і яго магутнасці. На кожнай скрыначцы — колца, да яго прымацаваны нож — зноў жа на грудзях. На іх шыях — грыўні з золата і серабра, бо, калі багацце мужчыны дасягае тысячы дзірхамаў, ён адлівае для сваёй жонкі адну грыўню, а, калі яно дасягае дзвюх тысячаў дзірхамаў — ён адлівае ёй дзве грыўні. Такім чынам, кожная дадатковая тысяча дзірхамаў дадае яго жонцы грыўню, таму на шыях некаторых з іх бывае шмат грыўняў.

*Заможная скандынаўская жанчына. ►
Сучасная рэканструкцыя.*

◀ Набор скандынаўскіх жаночых фібул.
Трэцяя чвэрць X стагоддзя, Яраслаўскае
Паволжа, Расія.

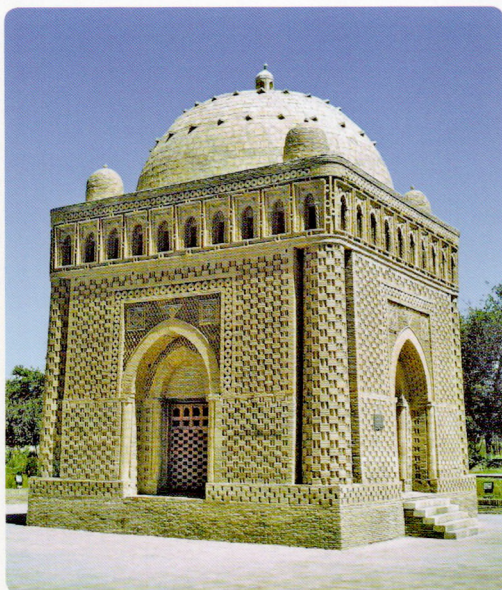
Самым прыгожым упрыгажэннем у іх лічацца зялёныя пацеркі з тых, што [прывозяцца] на караблях. Яны прыкладаюць усе намаганні для авалодання імі, купляюць адну пацерку за адзін дзірхам і нанаізваюць іх у каралі свім жанчынам.

Менавы гандаль.
Гравюра з кнігі
Олафа Магнуса
«Гісторыя
паўночных народаў»,
1555 год.

...Як толькі караблі русаў прыбываюць да месца стаянкі, кожны [рус] выходзіць з хлебам, мясам, цыбуляй, малаком і брагай, падыходзіць да вертыкальна пастаўленага доўгага бярвяна з тварам, падобным да твару чалавека; вакол гэтага бярвяна меншыя ідалы, а за гэтымі ідаламі — доўгія бярвёны, вертыкальна ўкапаныя ў зямлю. Ён падыходзіць да вялікага ідала і кланяецца яму, затым гаворыць яму: «Божа! Я прыехаў з далёкай краіны, у мяне рабынь столькі-та і столькі-та футраў», — так ён апісвае свае тавары, прыбыўшыя з ім. Затым кажа: «Я прыйшоў да цябе з гэтым дарункам!» Ён пакідае прынесенае паднашэнне перад гэтым бярвяном і кажа: «Я хачу, каб Ты паслаў мне купца са шматлікімі дынарамі і дзірхамамі і каб ён купіў у мяне ўсё, што я пажадаю, і не пярэчыў бы мне ў тым, што я скажу!» Пасля ён сыходзіць».

Арабскі горад.
Мініяцюра
з арабскага
манускрыпта
XIII стагоддзя. ►

Але і ў далёкіх усходніх краінах вікінгі маглі хутка ператварыцца з гандляроў у піратаў і рабаўнікоў, з чым на працягу другой паловы IX — X стагоддзя неаднаразова сутыкаліся жыхары ўзбярэжжа Каспійскага мора.

◀ Маўзалеі арабскай дынастыі Саманідаў, канец IX — пачатак X стагоддзя, Бухара, Узбекістан.

Шлях «з варагаў у грэкі»

Выключную ролю ў гісторыі Усходняй Еўропы канца I тысячагоддзя нашай эры адыграў рачны гандлёвы шлях, атрымаўшы назву шляху «з варагаў у грэкі».

Летапісец наступным чынам апісвае гэты шлях: «I быў шлях з варагаў у грэкі, і з грэкаў па Дняпры, і ўверх Дняпра волак да Ловаці, і па Ловаці ўвайсці ў Ільмень возера вялікае, з яго ж выцякае Волхаў і ўпадае ў возера вялікае Нево, і вусце таго возера ўпадае ў мора Варажскае». Лічыцца, што найбольш актыўна гэты шлях функцыянаваў на працягу X стагоддзя. У асноўным ён

выконваў функцыю ваенна-гандлёвага

шляху, па якім скандынавы імкнуліся

дасягнуць размешчаных на

ўзбярэжжы Чорнага мора візан-

тыйскіх портаў, дзе можна было

максімальна выгодна прадаць

свае тавары, альбо ўзяць тое,

што было да спадобы, сілай у вы-

падку, калі для гэтага складаліся

зручныя абставіны. Шлях «з вара-

гаў у грэкі» працягласцю каля 1500

кіламетраў стаў воссю, уздоўж якой

адбывалася фарміраванне старажытна-

рускай дзяржавы. У ключавых пунктах

гэтай магістралі ўзніклі буйныя па-

селішчы, якія выконвалі функцыі ганд-

лёва-рамесных факторый і адміністра-

цыйных цэнтраў і ў далейшым маглі

ператварыцца ў вялікія гарады і цэнтры

асобных княстваў.

Скарб
трэцяй
чвэрці
X стагоддзя,
Гнёздава,
Смаленская
вобласць,
Расія. ►

▲ Шлях «з варагау у грекі».

◀ Волак. Гравюра
з кнігі Олафа
Магнуса «Гісторыя
паўночных
 народаў», 1555 год.

У функцыянаванні шляху «з варагаў у грэкі» мелася свая спецыфіка, абумоўленая прыроднымі асаблівасцямі Усходне-еўрапейскай раўніны, праз якую ён пралягаў. Найбольш складаным участкам на гэтым шляху была тэрыторыя галоўнага еўрапейскага водападзелу, дзе бяруць свой пачатак найбуйнешыя ўсходне-еўрапейскія рэкі, у тым ліку Дняпро, Заходняя Дзвіна, Волга і іх прытокі. Гэты ўчастак знаходзіўся паміж вярхоўямі Ловаці і Дняпра, дзе шлях пралягаў па малых прытоках гэтых рэк і па сухапутным участку паміж іх вытокамі. На сухапутных участках вікінгі карысталіся волакамі, па якіх рачныя судны перацягваліся з вярхоўяў адной ракі да вярхоўяў іншай. Варта адзначыць, што волак мог паспяхова функцыянаваць толькі ў выпадку наяўнасці дастатковай колькасці мясцовага насельніцтва, якое забяспечвала яго «працу». Прычым насельніцтва гэта павінна было быць шматлікім, прынамсі, у параўнанні з іншымі рэгіёнамі. Акрамя таго людзі, якія абслугоўвалі волакі, павінны былі мець каткі для выцягвання суднаў на бераг, канаты, цяглавую жывёлу і іншыя неабходныя сродкі. Адпаведна на волаках узнікалі адмысловыя паселішчы, жыхары якіх кантралявалі мясцовае насельніцтва, займаліся арганізацыяй стабільнага функцыянавання волакаў і актыўна ўдзельнічалі ў гандлёва-абменных аперацыях з тымі гандлярамі і ваярамі, якія рухаліся па шляху «з варагаў у грэкі» з поўначы на поўдзень і ў адваротным кірунку. Можна меркаваць, што значную частку жыхароў гэтых паселішчаў таксама складалі выхадцы са Скандынавіі і іх нашчадкі.

Пачатак фарміравання і ранняя этапы функцыянавання шляху «з варагаў у грэкі», верагодна, насілі хаатычны характар. Як і ў іншых рэгіёнах, якія зведалі скандынаўскую экспансію, першапачаткова вывучэннем усходнееўрапейскіх рэк з мэтай дасягнуць далёкай Візантыі маглі займацца асобныя дружыны вікінгаў, якія дзейнічалі па ўласнай ініцыятыве. Верагодна, спярша яны проста рабавалі мясцовае насельніцтва каб здабыць неабходныя для гандлю тавары. У далейшым выкарыстанне гандлёвага шляху стала больш сістэматычным, і ўздоўж яго ўзніклі апорныя пункты вікінгаў. Добра ўзброеныя і арганізаваныя жыхары гэтых пунктаў дастаткова хутка бралі пад свой

▲ Перацягванне карабля волакам.

кантроль навакольнае славянскае, балцкае альбо фіна-вугорскае насельніцтва, якое цяпер павінна было плаціць новым уладарам пастаянную даніну і ўдзельнічаць у забеспячэнні стабільнага функцыянавання гандлёвага шляху.

Улічваючы той факт, што дзяржаватворчыя працэсы ў Скандынавіі адбываліся некалькі хутчэй, чым у народаў лясной зоны Усходняй Еўропы, пачатак фарміравання старажытнарускай дзяржаўнасці таксама ў значнай ступені быў звязаны з дзейнасцю выхадцаў са Скандынавіі. Рурык, першы згаданы летапісамі князь, быў скандынавам па паходжанні. Можна меркаваць, што яго з'яўленне ва Усходняй Еўропе ў 862 годзе было не ў апошнюю чаргу выклікана жаданнем атрымаць сваю долю прыбыткаў ад эксплуатацыі мясцовага насельніцтва і гандлю з далёкімі арабскімі землямі і Візантыяй.

◀ Знатны дружыннік.
Канец X — пачатак
XI стагоддзя.

Сярэбранае
наверша
галаўнога ўбора.
X стагоддзе,
Шаставіца,
Чарнігаўская
вобласць,
Украіна. ▶

▲ Скандынаўская авальная жаночая фібула.
Другая палова X стагоддзя, Пскоў.

Меч другой чвэрці
X стагоддзя,
Гнёздава. ►

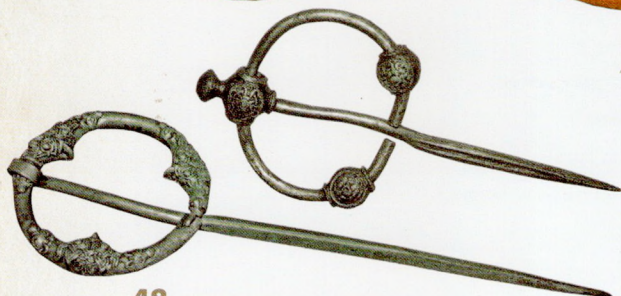
▲ Кітайская
парчовая тканіна.
X стагоддзе,
Гнёздава.

▲ Наканечнік кап'я X стагоддзя, Гнёздава.

Сам Рурык здолеў паставіць пад свой кантроль паўночныя рэгіёны Усходнееўрапейскай раўніны і ўчасткі гандлёвых шляхоў, якія пралягалі тут. Летапісец наступным чынам апісвае гэтыя падзеі: «І прыняў уладу Рурык, і стаў раздаваць мужам сваім гарады, таму Полацк, таму Растоў, іншаму Белавозера».

З цягам часу нашчадкі Рурыка здолелі замацавацца ва ўсіх ключавых гандлёва-рамесных цэнтрах на шляху «з варагаў у грэкі» і паставіць яго пад свой поўны катроль, ператварыўшы з гандлёва-ваеннага рачнога шляху ў галоўную артэрыю камунікацый новага дзяржаўнага ўтварэння — Старажытнай Русі. Эксплуатацыя насельніцтва, якое становілася часткай новай дзяржавы, паступова набывае сістэматычны характар у выглядзе збору даніны. Сабраныя з падуладнага княжацкай дынастыі Рурыкавічаў насельніцтва прадукты выкарыстоўваліся для ўтрымання дружыны і адміністрацыйнага апарату, але львіная доля даніны ішла на продаж у Візантыю.

▲ Залатыя бранзалеты
з манетна-рэчавага скарбу
пачатку X стагоддзя. Кіеў.

◀ *Сярэбраныя фібулы.
Сярэдзіна X стагоддзя, Кіеў.*

Збор даніны і яе далейшая дастаўка ў Візантыю былі дастаткова падрабязна апісаны ў сярэдзіне X стагоддзя візантыйскім імператарам Канстанцінам Парфірародным у яго трактаце «Пра кіраванне імперыяй»: «Зімовы ж і суворы лад жыцця тых самых росаў [варагаў] такі. Калі наступіць лістапад месяц, адразу іх уладары выходзяць з усімі росамі [са сваімі дружынамі] з Кіева і накіроўваюцца ў палюддзі, што называецца «кружляннем»... [у землі славян], якія з'яўляюцца даннікамі росаў. Кормячыся там на працягу ўсёй зімы, яны зноў, пачынаючы з красавіка, калі растае лёд на Дняпры, вяртаюцца ў Кіеў».

«Славяне... рубяць... чоўны за час зімы і, абсталяваўшы іх, з надыходам вясны, калі растае лёд, уваходзяць у вадаёмы, якія знаходзяцца па суседству. З прычыны таго, што гэтыя вадаёмы ўпадаюць у раку Дняпро, то яны... уваходзяць у гэтую самую раку і накіроўваюцца да Кіева. Іх выцягваюць для абсталявання і прадаюць росам, росы ж, набыўшы адныя гэтыя чаўны і разабраўшы свае старыя чаўны, пераносяць з тых на гэтыя вёслы, уключыны і іншы рыштунак... У чэрвені месяцы... накіроўваюцца ў дарогу і спускаюцца па названай рацэ Дняпро».

▲ Выраб чоўна. Сучасная рэканструкцыя.

▼ Варагі прыплываюць у Канстанцінопаль.

▲ Канстанцінопаль эпохі вікінгаў.

▲ Падпісанне дамовы паміж Руссю і Візантыяй.
Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу
канца XV стагоддзя.

▲ Візантыйская амфара для транспартавання і захоўвання віна і алею. XI—XII стагоддзі, Кіеў, Украіна.

Што ж так вабіла скандынаваў у далёкай Візантыі? Візантыйская імперыя ва ўяўленні вікінгаў была зямлёй казачных багаццяў, дзе можна было ў абмен на рабоў і футры атрымаць не толькі срэбра і золата, але і рэдкія і ад таго надзвычай каштоўныя і прэстыжныя прадукты і тавары. Высока цаніліся ювелірныя ўпрыгажэнні, вырабы са шкла, спецыі, віна, алеі. Але самым каштоўным з тавараў, якія варагі маглі набыць у візантыйцаў, былі шаўковыя тканіны, умовы гандлю якімі нават асобна агаворваліся ў дыпламатычных дамовах паміж Руссю і Візантыяй.

Шляхі вялі праз Беларусь

Значная частка шляху «з варагаў у грэкі» праходзіла праз тэрыторыю Беларусі — верхняе цячэнне Заходняй Дзвіны, яе прытокі і далей уніз па Дняпры. Але гэта быў не адзіны рачны шлях, які выконваў функцыі транскантынентальнай гандлёвай артэрыі, які пралягаў у эпоху вікінгаў праз беларускія землі.

Шлях «з варагаў у грэкі» меў асобнае адгалінаванне, якое праходзіла па Заходняй Дзвіне. Можна меркаваць, што асваенне гэтай ракі ў якасці гандлёва-ваеннага шляху было распачата скандынавамі яшчэ ў IX стагоддзі. Нездарма першая ўзгадка пра Полацк, размешчаны пры ўпадзенні ў Заходнюю Дзвіну ракі Палаты, належыць яшчэ да 862 году. Але актывізацыя заходнедзвінскага гандлёвага шляху адбываецца, прыкладна, у X стагоддзі.

У сярэдзіне гэтага стагоддзя ў Полацку з'яўляецца князь Рагвалод, які, паводле летапісу, «прыйшоў з-за мора», іначай кажучы, быў скандынавам. Можна меркаваць, што горад, у якім асядае новы варажскі ўладар, ужо быў значным гандлёвым цэнтрам, замацаванне ў якім дазваляла кантраляваць заходнедзвінскі гандлёвы шлях. Сам Рагвалод на працягу некалькіх наступных дзесягоддзяў становіцца магутным уладаром, які пашырае свой уплыў на ўвесь рэгіён цэнтральнага Падзвіння.

▲ Рагвалод і Рагнеда.
Мініяцюра
Радзівілаўскага летапісу
канца XV стагоддзя.

Аднак, стварыць уласную дынастыю і перадаць уладу над Полацкам сваім дзецям Рагвалоду перашкодзіў вайсковы канфлікт з адным з нашчад-

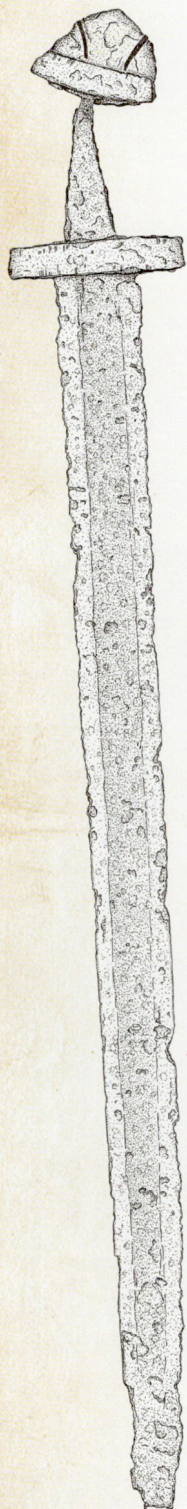
Напад Уладзіміра
на Полацк.
Мініяцюра
Радзівілаўскага
летанісу
канца XV стагоддзя. ►

каў Рурыка — князем Уладзімірам. У 980 годзе Полацк апынуўся ў цэнтры міжусобнай барацьбы паміж князямі Яраполкам і Уладзімірам Святаславічамі, што прывяло да трагічных для горада і княства наступстваў. Нагодай для гэтага стала сватанне да дачкі Рагвалода Рагнеды абодвух братоў — Уладзіміра, які княжыў у Ноўгарадзе, і Яраполка, які валадарыў у Кіеве. Рагнеда абрала кіеўскага князя Яраполка, што раз'юшыла Уладзіміра, які напаў на Полацк, захапіў горад, забіў Рагвалода і двух яго сыноў, а Рагнеду прымусам узяў сабе ў жонкі. Пазней Уладзімір забіў Яраполка і стаў аднаасобна княжыць ва ўсіх усходнеславянскіх землях і валадарыць на ўсіх адгалінаваннях шляху «з варагаў у грэкі».

Скандынаўская авальная жаночая фібула.
Другая палова X — пачатак XI стагоддзя,
Даўгаўпілс, Латвія. ►

▲ Скарб залатых упрыгажэнняў, сярэдзіна X стагоддзя, Полацк.

Аднак і пасля смерці Рагвалода Полацк захаваў сваё становішча найважнейшага цэнтра на заходнедзвінскім гандлёвым шляху. Аб яго выключным значэнні на працягу ўсяго Ранняга Сярэднявечаўя сведчыць тое, што Полацк і Полацкая зямля шмат разоў згадваюцца ў помніках старажытнаскандынаўскай літаратуры — геаграфічных творах і позніх сагах. Сага — гэта своеасаблівыя літаратурныя творы, у якіх апісваліся падзеі мінулага і нядаўняй гісторыі, дзейнасць конунгаў і выбітных ваяроў, заморскія паходы і далёкія землі. Скандынавы называлі горад над Дзвіной «Palteskja» і лічылі яго адным з найбольш значных палітычных і гандлёвых цэнтраў Усходняй Еўропы, які меў магутныя ўмацаванні.

Дзякуючы сагам мы нават ведаем імёны некаторых скандынаваў, чья дзейнасць воляю лёсу была звязана з Полацкай зямлёй. Адзін з іх — нарвежскі конунг Эймунд Хрынгсан

◀ Меч X стагоддзя, Полацк.

са сваімі дружыннікамі служыў князю Брачыславу Ізяславічу, які валадарыў у Полацку з 1003 да 1044 года. Разам з Эймундам на службу да Брачыслава наняўся і яго сваяк Рагнар.

Бывалі ў Полацкай зямлі нават жыхары далёкай Ісландыі. У 1000 годзе два ісландца Торвальд Кондрансан, альбо Торвальд Вандроўнік, і Стэўнір Торгільсан зладзілі падарожжа ў Палестыну, адтуль у Канстанцінопаль, далей у Кіеў, а потым па шляху «з варагаў у грэкі» і яго заходнедзвінскім адгалінаванні да Полацку, дзе Торвальд памёр і быў пахаваны ў яго наваколлі каля царквы Іаана Хрысціцеля.

Акрамя шляху «з варагаў у грэкі» з яго заходнедзвінскім адгалінаваннем, праз беларускія землі ў Раннім Сярэднявеччы праходзілі таксама Нёманска-Дняпроўскі і Прыпяцка-Бугскі шляхі, кожны з якіх меў цэлы шэраг адгалінаванняў. Фактычна кожная рака, прыдатная для суднаходства, магла стаць і становілася больш ці менш значным гандлёвым шляхам.

Рынак эпохі вікінгаў. ▲

Заморскія тавары на рынку. ►

Сляды вікінгаў у Беларусі

Пра прысутнасць выхадцаў са Скандынавіі на тэрыторыі Беларусі ў эпоху вікінгаў мы ведаем не толькі і нават не столькі з пісьмовых крыніц, колькі дзякуючы матэрыялам археалагічных даследаванняў.

Адным з галоўных сведчанняў актыўнага выкарыстання беларускіх рэк у якасці гандлёвых шляхоў з'яўляюцца шматлікія знаходкі скарбаў эпохі вікінгаў, якія выяўляюцца практычна ва ўсіх рэгіёнах Беларусі. Большасць скарбаў — гэта сведчанні пэўных трагічных падзей мінулага. Сам факт таго, што ўхаваныя калісці каштоўнасці засталіся ў зямлі, сведчыць аб тым, што іх гаспадары не мелі магчымасці вярнуцца і выкарыстаць свае багацці. Разам з тым аналіз манет, ювелірных упрыгажэнняў і іншых прадметаў, з якіх складаюцца скарбы, дазваляе даследчыкам рэканструяваць накірункі і інтэнсіўнасць гандлёвых кантактаў і выявіць асноўныя цэнтры гандлю.

Знойдзеныя на тэрыторыі Беларусі скарбы эпохі вікінгаў адрозніваюцца як па сваім складзе, так і па аб'ёму выяўленых манет, колькасць якіх можа вагацца ад некалькіх штук ці некалькіх дзясяткаў да некалькіх тысяч. Так, самы вялікі скарб эпохі вікінгаў на беларускіх землях знойдзены на беразе Заходняй Дзвіны ля вёскі Казьянкі пад Полацкам. Захавалася 7663 куфічныя дзірхамы з гэтага скарбу, а яшчэ невядомая колькасць манет разыйшлася па руках. Казьянкаўскі скарб быў ухаваны не пазней за другую палову 940-х гадоў і на сённяшні дзень з'яўляецца найбуйнешым са знойдзеных ва Усходняй Еўропе дэпазітам арабскіх сярэбраных манет.

У склад некаторых скарбаў эпохі вікінгаў акрамя манет уваходзяць разнастайныя ювелірныя ўпрыгажэнні: шыйныя

◀ Шыйная грыўня
з манетна-рэчавага
скарбу сярэдзіны
IX стагоддзя. Добрына,
Лёзненскі раён
Віцебскай вобласці.

▲ Манетна-рэчавы скарб сярэдзіны
IX стагоддзя. Парэчча, Глыбоцкі раён
Віцебскай вобласці.

грыўні, бранзалеты, пярсцёнкі, скроневыя колцы, пацеркі. Прычым часта яны знаходзяцца ў дэфармаваным выглядзе ці ў фрагментах з прычыны таго, што ў гандлёвых аперацыях асноўнае значэнне мела вага каштоўнага металу, а не тое, якую ён меў форму.

З-за ўнутрыпалітычнага крызісу ў Арабскім Халіфаце і вычарпання радовішчаў серабра напрыканцы X стагоддзя паступленне дзірхамаў ва Усходнюю і Паўночную Еўропу спыняецца. Але гэта не выклікала манетнага дэфіцыту на Русі. Паралельна са скарачэннем колькасці арабскіх манет у гандлёвых аперацыях на Русі пачынаюць выкарыстоўвацца сярэбраныя манеты еўрапейскай чаканкі — дэнарыі, якія паступова становяцца найбольш распаўсюджаным сродкам грашовага абарачэння на тэрыторыі Беларусі ў канцы эпохі вікінгаў.

Абсалютная большасць знойдзеных на беларускіх землях скарбаў эпохі вікінгаў — гэта каштоўнасці, якія іх уладальнікі схавалі ў момант небяспекі, а пасля па нейкіх, верагодна, трагічных прычынах не змаглі забраць. Аднак вядомыя і такія каштоўнасці, якія былі ўхаваны ў зямлі ці ў балоце, на рачным альбо азёрным дне адмыслова. Менавіта такі скарб быў знойдзены ў пойме ракі Беразіны ля вёскі Брылі Барысаўскага раёна. Ён складаўся з 290 дзірхамаў і іх фрагментаў, 10 гірак для ўзважвання каштоўных металаў, фрагмента сярэбранай шыйнай грыўні, скручанага ў два абароты, і мяча, які захаваўся ў 10 фрагментах. Мяркуючы па аналізе манет Брылёўскі скарб быў ухаваны ў канцы IX стагоддзя. Самай цікавай знаходкай у яго складзе з'яўляецца меч, клінок якога быў адмыслова пагнуты ў двух месцах — гэта азначае, што перад тым, як яго схавалі, меч наўмысна сапсавалі ў рытуальных мэтах. Псаванне зброі, якое сімвалізавала яе «забойства», было характэрнай для эпохі вікінгаў традыцыяй. Рытуальнае «забойства» зброі практывалася падчас змяшчэння яе ў пахаванні, а таксама ў тых выпадках, калі прадметы ўзбраення разам з іншымі дарагімі рэчамі прыносіліся ў дар багам, каб удача, увасобленая ў гэтых каштоўнасцях, спадарожнічала іх уладальніку.

як у жыцці падчас будучых вайсковых і гандлёвых мерапрыемстваў, так і на тым свеце. Гэтыя рытуальныя паднашэнні называюцца ватыўнымі (прынесенымі ў ахвяру багам) скарбамі.

Аб прысутнасці скандынаваў на тэрыторыі Беларусі ў эпоху вікінгаў сведчаць таксама знаходкі асобных прадметаў узбраення, упрыгажэнняў і прадметаў побыту паўночнаеўрапейскага паходжання, якія часта моцна адрозніваюцца па сваім знешнім выглядзе ад тых рэчаў, якімі карысталася мясцовае славянскае насельніцтва.

Адным з сімвалаў эпохі вікінгаў з'яўляецца зброя, якая адыгрывала выключную ролю ў жыцці моцна ваенізаванага скандынаўскага грамадства.

Найбольш эфектыўнай і каштоўнай зброяй эпохі вікінгаў былі мячы з доўгімі шырокімі двухлязовымі сякучымі клінкамі. На клінках большасці з гэтых мячоў маюцца клеймы, якія сведчаць, што яны былі выраблены ў франкскіх майстэрнях у вобласці Сярэдняга Рэйна, адкуль разыходзіліся па ўсёй Еўропе, але асабліва актыўна імпартаваліся ў Скандынавію і ва Усходнюю Еўропу. У той час, як клінкі гэтых мячоў былі дастаткова аднастайнымі па форме, іх рукаці моцна адрозніваліся па сваім знешнім выглядзе. Дэталі рукаці — крыжавіны і наверхшы — звычайна рабіліся з жалеза і часта аздабляліся складаным арнамантам, выкананым з каштоўных і каляровых металаў.

Для захавання дарагога клінка мяча ад вільгаці прызначаліся похвы, якія маглі аздабляцца металічнымі наканечнікамі, вырабленымі з латуні, бронзы ці срэбра. Шмат якія з гэтых наканечнікаў былі багата пакрыты арнамантамі і з'яўляліся сапраўднымі творамі мастацтва, адлюстроўваючы сацыяльны статус і багацце іх уладальнікаў.

Апроч мячоў вікінгі шырока выкарыстоўвалі коп'і, наканечнікі якіх маглі багата аздабляцца каштоўнымі і каляровымі металамі, сякеры, доўгія баявыя нажы і лукі са стрэламі. Асноўным відам засцерагальнага ўзбраення былі вялікія круглыя шчыты, а найбольш заможныя ваяры маглі выкарыстоўваць шлемы і кальчугі.

▲ Манетна-рэчавы скарб канца IX стагоддзя з Брылёўскага поля, Барысаўскі раён Мінскай вобласці.

Шыйная грыўня з Брылёўскага скарбу. ►

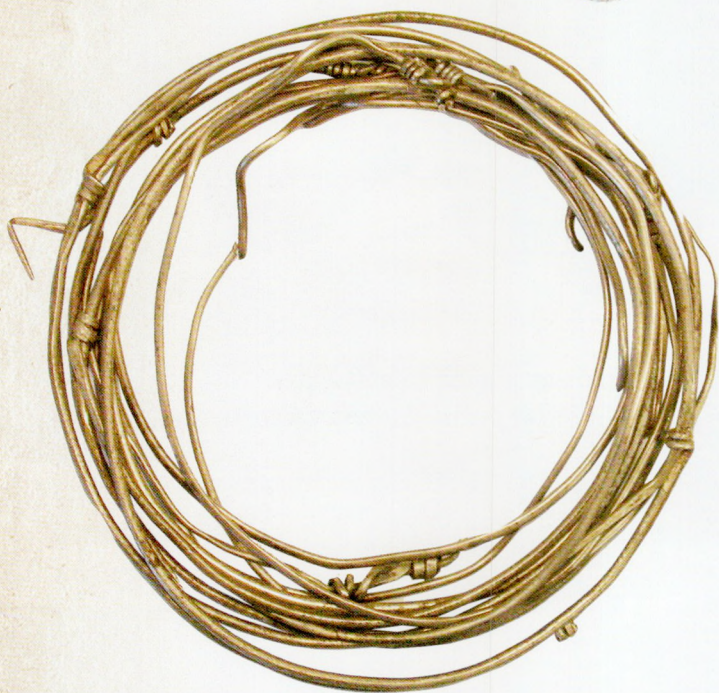

▲ Манетны скарб сярэдзіны X стагоддзя.
Ракаўцы, Смаргонскі раён Гродзенскай вобласці.

▲ Частка манетна-рэчавага скарбу сяродзіны XI стагоддзя. Гараўляны, Глыбоцкі раён Віцебскай вобласці.

◀ Скрутак сярэбраных скроневых колцаў з Гараўлянскага скарбу.

Манетны скарб
сярэдзіны XI стагоддзя.
Дзяцяны, Капыльскі раён
Мінскай вобласці. ▼

▲ Рукаць мяча. X стагоддзе,
Віцебск.

▲ Полацкі дружыннік першай паловы
XI стагоддзя. Рэканструкцыя паводле
матэрыялаў з курганнага могільніка
Праклятае Поле пад Лукомлем,
Чашніцкі раён Віцебскай вобласці.

◀ Наканечнік похваў мяча.
X — пачатак XI стагоддзя,
тэрыторыя Беларусі.

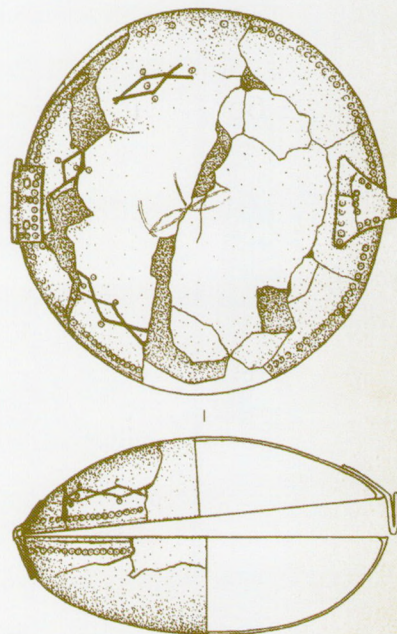
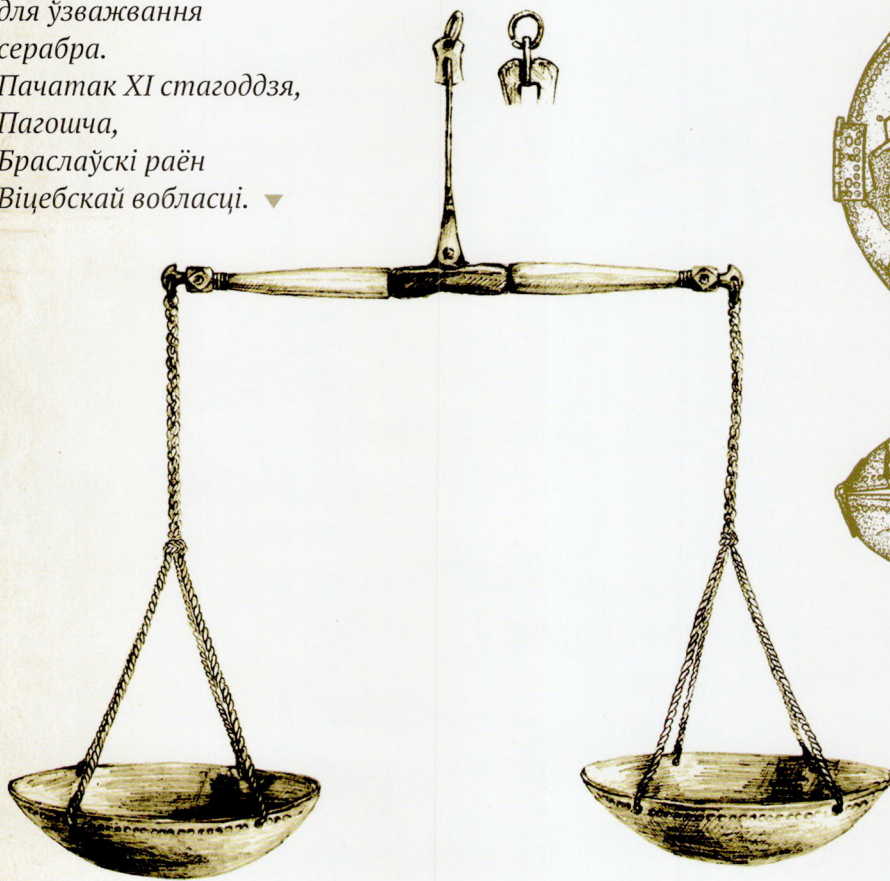
◀ Наканечнік
кап'я. Канец X —
першая палова
XI стагоддзя,
Кульбачына,
Шчучынскі раён
Гродзенскай
вобласці.

Дружыннік
другой паловы
X стагоддзя.
Рэканструкцыя
паводле матэрыялаў
з курганнага могільніка
Клоніў, Чарнігаўская
вобласць, Украіна. ▶

Галоўнымі заняткамі вікінгаў былі вайна і гандаль. Аднак, адным са сведчаннеў прысутнасці скандынаваў у пэўным рэгіёне з'яўляюцца знаходкі гандлёвага інвентару. З прычыны таго, што на працягу ўсёй эпохі вікінгаў серабро і золата выкарыстоўваліся найперш у якасці вагавага эквівалента, асноўнымі інструментамі гандляроў былі рычажныя шалі і стандартызаваныя гіркі для ўзважвання каштоўных металаў. Шалі складаліся з каромысла, замацаванага ў так званым «відэльцы», і дзвюх сплюсчаных кубачкаў, якія часта маглі быць арнаментаванымі і мацаваліся да каромысла вярэвочкамі ці ланцужкамі. Шалі захоўваліся ў адмысловых бронзавых дзвюхстворкавых скрыначках, якія таксама пакрываліся арнаментам.

Рычажныя шалі
для ўзважвання
серабра.
Пачатак XI стагоддзя,
Пагошча,
Браслаўскі раён
Віцебскай вобласці. ▼

▲ Скрыначка
для захоўвання
шалёў.
Пачатак
XI стагоддзя,
Пагошча.

◀ Чатырнаццацігранная вагавая гірка.
X стагоддзе, Бірулі, Докишыцкі раён
Віцебскай вобласці.

Залаты прарсцёнак.
X — першая палова
XI стагоддзя, Полацк. ▶

▲ Бронзавая фігурка — выява
вікінга. Даўгмале, Латвія.

Для ўзважвання серабра пры дапамозе такіх шалёў выкарыстоўваліся стандартызаваныя гіркі-разнавагі. Найбольш распаўсюджанымі былі чатырнаццацігранныя і бочкападобныя гіркі. Звычайна, яны рабіліся з жалеза і абцягваліся меддзю, хаця вядомы і гіркі, зробленыя са свінца.

Рычажныя шалі з гіркамі патрапілі ва Усходнюю і Паўночную Еўропу з арабскага свету разам з дзірхамамі, для ўзважвання якіх яны былі патрэбны.

Скандынаўскае ювелірнае мастацтва эпохі вікінгаў дасягнула надзвычай высокай ступені развіцця. Упрыгажэнні і дэталі мужчынскага і жаночага строю часцей за ўсё вырабляліся з бронзы, радзей — з серабра і зусім рэдка — з золата. Характэрнай асаблівасцю гэтых упрыгажэнняў з'яўляецца багатая арнаментация ў так званым «зварным стылі», асновай якой былі выявы моцна стылізаваных пераплеценых жывёл ці міфалагічных істот — цмокаў, ваўкоў і ішых.

▲ Бронзавыя ўпрыгажэнне
аброці ў выглядзе галавы
драпежнага зверу.
Сярэдзіна — другая палова
X стагоддзя, Віцебск.

◀ Заможны дружиннік другой паловы X стагоддзя. Рэканструкцыя паводле матэрыялаў з курганнага могільніка Гушчын, Чарнігаўская вобласць, Украіна.

Да ліку тыповых скандынаўскіх мужчынскіх упрыгажэнняў і дэталей строю, якія выяўляюцца падчас вывучэння пахавальных помнікаў і паселішчаў, размешчаных уздоўж шляху «з варагаў у грэкі», належаць шыйныя грыўні, бранзалеты, колцападобныя фібулы з доўгімі ігламі, разнастайныя падковападобныя фібулы, накладкі, якія выкарыстоўваліся для ўпрыгажэння паясоў, кручкі для замацоўвання абмотак на нагах.

1.

◀ 1. Бронзавыя кручкі ў выглядзе драпежных птушак для мацавання абмотак ног. X стагоддзе, Цімярова, Яраслаўская вобласць, Расія.

2. Бронзавы кручок для мацавання абмотак ног. X стагоддзе, Кардон, Шумілінскі раён Віцебскай вобласці.

2.

3. Бронзавая фібула, пакрытая серабром і золатам. Другая палова X — пачатак XI стагоддзя, Гарадзілава, Валожынскі раён Мінскай вобласці.

3.

Жаночыя скандынаўскія ўпрыгажэнні, выяўленыя ва Усходняй Еўропе, адрозніваюцца большай разнастайнасцю, чым мужчынскія, хаця і сустракаюцца значна радзей, бо сам характар дзейнасці варагаў на «Усходнім шляху» прадугледжваў магчымасць перасялення іх сямей з далёкай радзімы ў новыя месцы толькі ў тым выпадку, калі гэтыя рэгіёны былі ўжо добра засвоенымі і бяспечнымі. Самымі характэрнымі скандынаўскімі жаночымі ўпрыгажэннямі лічацца масіўныя парныя авальныя альбо чарапахадобныя фібулы, пры дапамозе якіх змацоўвалі шлейкі тыповай паўночнаеўрапейскай жаночай вопраткі ў выглядзе сарафана. Менавіта гэтыя фібулы апісвае ў сваім трактаце Ахмад Ібн-Фадлан як «скрыначкі з жалеза, ці з серабра, ці з медзі, ці з золата» на грудзях жонак вікінгаў. Акрамя авальных жанчыны маглі насіць і парныя фібулы іншых тыпаў, а таксама круглыя і падковападобныя зашпількі. На шыі скандынаўкі насілі бронзавыя альбо сярэбраныя грыўні і каралі з разнастайных пацерак і падвесак, на руках — бранзалеты.

Акрамя зброі, упрыгажэнняў і гандлёвага інвентару аб дзейнасці вікінгаў на шляху «з варагаў у грэкі» і іх прысутнасці на тэрыторыі Беларусі сведчаць таксама знаходкі асобных тыпаў прадметаў побыту, якія былі ўласцівы толькі для Скандынавіі і маглі патрапіць ва Усходнюю Еўропу толькі з выхадцамі з поўначы.

Да ліку такіх прадметаў побыту належаць ладзейныя заклёпкі, ледаходныя шыпы (адмысловыя жалезныя пласцінкі з пірамідальнымі шыпамі, якія заганяліся ў конскія капыты, каб перамяшчацца па дарогах і замёрзлых рэках у зімовы час), асобныя тыпы нажоў, куфры з замкамі і ключамі да іх, касцяныя грабяні і іншыя дробныя вырабы.

▲ Скандынаўская бронзавая раўнаплечная жаночая фібула. IX—XI стагоддзі, Маскавічы, Браслаўскі раён Віцебскай вобласці.

▲ Сярэбраная падвеска са стылізаванай выявай драпежнага звера. Сярэдзіна XI стагоддзя, Ізбішча, Лагойскі раён Мінскай вобласці.

▲ Выява вікінга на рунічным
камяні. XI стагоддзе,
Готланд, Швецыя.

* * *

У нашым кароткім аглядзе мы распавялі аб тым, хто такія вікінгі і якой у еўрапейскай гісторыі была эпоха, названая ў іх гонар. Маштабы скандынаўскай экспансіі эпохі вікінгаў уражваюць нават сучаснага чалавека. Няўрымслівыя скандынавы ў пошуку багаццяў і новых месцаў для пасялення звязалі марскімі і рачнымі шляхамі велізарную прастору ад Паўночнай Амерыкі і Грэнландыі да Сярэдняй Азіі.

Сярод шляхоў, па якіх вікінгі перасоўваліся на сваіх караблях, адным з найважнейшых быў шлях «з варагаў у грэкі». Значная яго частка пралягала праз беларускія землі, што прывяло да іх уключэння ў міжнародны гандаль, паскорыла ўзнікненне га-

радоў і фарміраванне дзяржаўнасці. Можна з лёгкасцю ўявіць, што сярод жыхароў старажытнага Полацка сустракаліся людзі, якія за сваё жыццё маглі паспець пабачыць ледавікі Грэнландыі і велічныя храмы Канстантынопаля, пустыні Блізкага Усходу і Каўказскія горы, гандлявалі з паўночнаамерыканскімі індзейцамі і арабскімі купцамі, піратствавалі ля берагоў сучаснай Латвіі і Шатландыі, наймаліся на службу да англійскіх каралёў і кіеўскіх князёў. Пра ўсе свае неверагодныя прыгоды і далёкія вандроўкі яны распавядалі на гандлёвых плошчах, дзе прадавалі свае заморскія тавары, і пірах у полацкіх князёў, дзе маглі выхваліцца рэдкімі «сувенірамі», прывезенымі з далёкай Палестыны ці амаль легендарнага Вінланда. Прыгоды вікінгаў адлюстраваны ў сагах — каштоных помніках скандынаўскага фальклору.

Дзейнасць вікінгаў становілася легендай яшчэ пры іх жыцці і засталася такой да нашых дзён. Паступова легенда аб вікінгах і іх эпасе набывала ўсё новыя і новыя фарбы, абрастала ўсё новымі неверагоднымі падрабязнасцямі і кожны раз прываблівала новыя пакаленні аматараў прыгод і рызык. Вынікі навуковых даследаванняў, якія дазваляюць нам уявіць сапраўдны размах скандынаўскай экспансіі ў апошніх стагоддзях I — пачатку II тысячагоддзя нашай эры, часам уражваюць больш, чым самая неверагодная легенда.

Жыццё чалавека, які становіўся вікінгам, ператваралася ў бясконцую вандроўку па небяспечных марскіх і рачных шляхах, найважнейшы з якіх — шлях «з варагаў у грэкі» — прайшоў праз беларускія землі і назаўжды зрабіў гісторыю нашай краіны неад’емнай часткай захапляльнай легенды аб вікінгах і іх эпасе.

▲ Дружыннік другой паловы X стагоддзя. Рэканструкцыя паводле матэрыялаў з курганняга могільніка Шаставіца, Чарнігаўская вобласць, Украіна.

Змест

Вікінгі і іх эпоха	5
Скандынавія напярэдадні і ў эпоху вікінгаў	8
Экспансія вікінгаў: прычыны і формы	16
Шляхі вікінгаў	31
Вікінгі і ўсход	34
Шлях «з варагаў у грэкі»	42
Шляхі вялі праз Беларусь	52
Сляды вікінгаў у Беларусі	56

Навукова-папулярнае выданне
Беларуская дзіцячая энцыклапедыя

Плавінскі Мікалай Аляксандравіч

ШЛЯХАМІ ВІКІНГАЎ У БЕЛАРУСІ

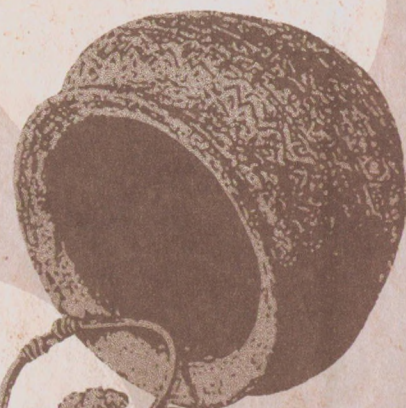
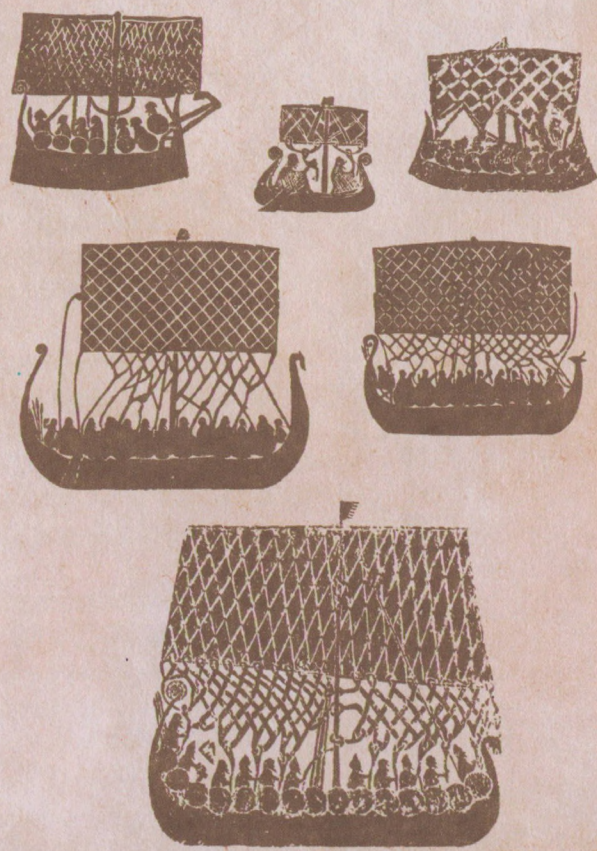
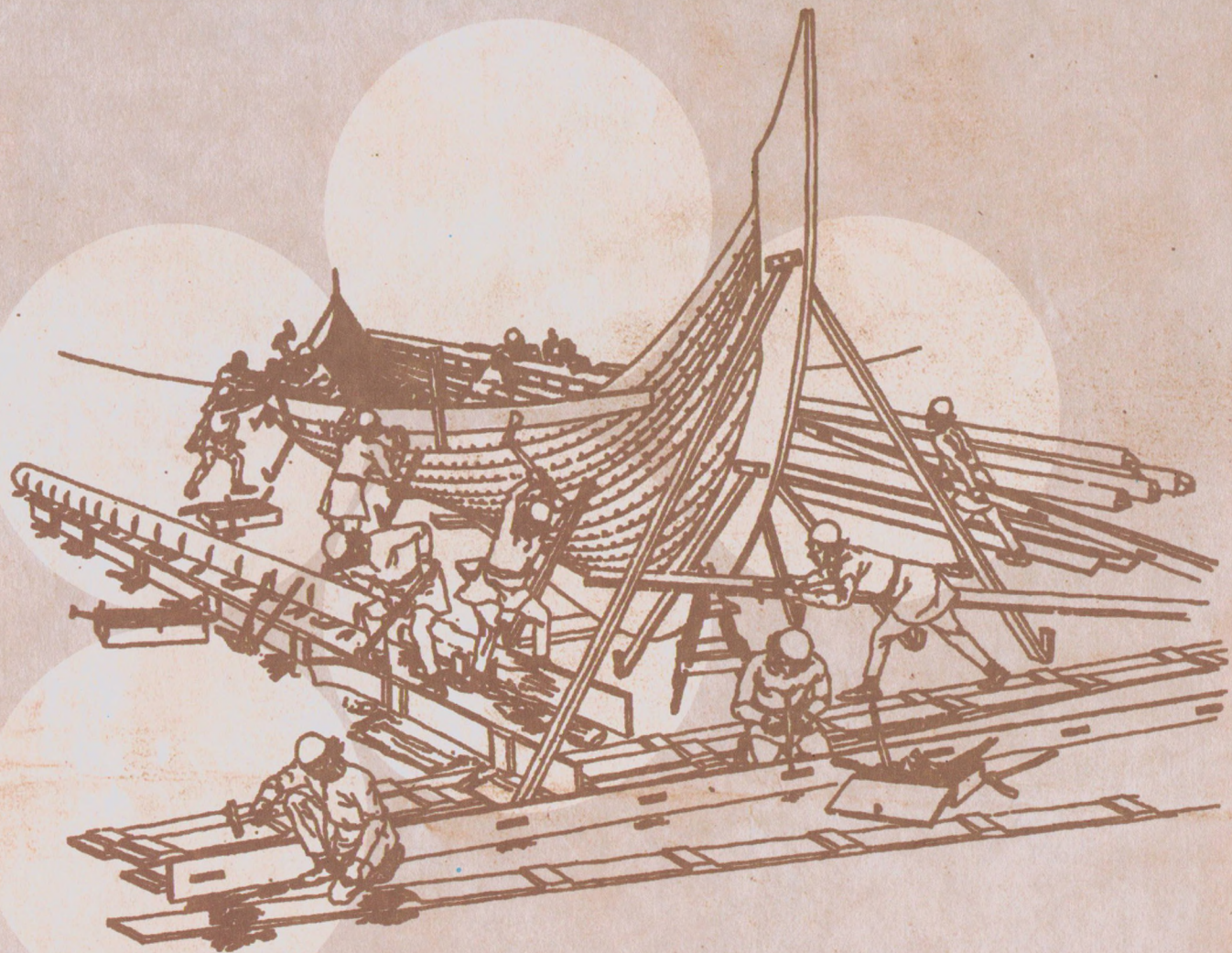
Адказы за выпуск Ю.В. Бажэнаў
Рэдактар В.А. Чарапкоўская
Мастацкае афармленне: А.А. Кустова
Камп'ютарная вёрстка: А.А. Кустова
Карэктар Я.Д. Сенькоў

Падпісана да друку 27.08.2019
Фармат 84×108 $\frac{1}{16}$.
Папера мелаваная. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 7,56. Ул.-выд. арк. 6,04.
Тыраж 1200 экз. Заказ 2243.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі».
Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/1 ад 08.07.2013.
Зав. Калініна, 16, 220012, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецтва «Беларускі Дом друку».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/102 ад 01.04.2014.
Пр-т Незалежнасці, 79, 220013, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь.

10,00

Кнігі серыі «Беларуская дзіцячая энцыклапедыя»

Заяўкі на набыццё літаратуры прымаюцца
па тэл./факсе: 347-16-92, 325-10-96, 272-06-08
220012, г. Мінск, зав. Калініна, 16
e-mail: bel-enprojekt@yandex.ru
сайт: www.bel-en.by

bel-en.by

Кніга распавядае пра адзін з самых цікавых і дагэтуль малавядомых перыядаў у гісторыі Беларусі — эпоху вікінгаў, калі ў апошніх стагоддзях 1-га — пачатку 2-га тысячагоддзя нашай эры выхадцы са Скандынавіі адыгрывалі выключную ролю ў жыцці не толькі Паўночнай, Заходняй і Усходняй Еўропы, але і такіх аддаленых рэгіёнаў, як Сярэдня Азія і нават Паўночная Амерыка. Дзейнасць вікінгаў ператваралася ў легенду яшчэ пры іх жыцці і засталася такой да нашых дзён. Жыццё вікінгаў — гэта бяскончая вандроўка па небяспечных марскіх і рачных шляхах. Адзін з іх — знакаміты шлях «з варэгаў у грэкі», які прайшоў праз беларускія землі і зрабіў гісторыю нашай краіны неад’емнай часткай захапляльнай легенды аб вікінгах. Выданне прызначана для навучэнцаў сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту, але можа быць карысным для ўсіх чытачоў, якія цікавяцца гісторыяй Беларусі.

ISBN 978-985-11-1150-9

9 789851 111509

EAC

12+

III
ИЖАМИ
БИКИТА
У БЕЖАРУСИ

